



The Components of the Prophet Muhammad's (PBUH) Military Leadership from the Perspective of the Holy Qur'an and Its Implications for the Contemporary World

Mohammad Amini Tehrani¹ | Ahmad Dehdar^{2✉} | Ali Aqasafari³

1. Department of Qur'an and Sciences (management orientation), assistant professor, member of the academic faculty of Al-Mustafa University (PBUH), Qom, Iran.

E-mail: amini63@chmail.ir

2. Corresponding Author, Department of Quran and Sciences (Management orientation), Imam Ali Ibn Abi Talib (AS), Faculty of Quran Specialized Center, Qom, Iran.

E-mail: abcdef@gmail.com | ahmaddehdar1967@gmail.com

3. Department of Qur'an and Sciences (management orientation), member of the academic faculty of Jame Al-Mustafa (PBUH) Al-Alamiya University, Qom, Iran.

E-mail: a.a.safari1364@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received

22 September 2024

Received in revised form

5 October 2024

Accepted

13 October 2024

Published online

19 March 2025

Keyword:

*military management,
Prophet, components.*

ABSTRACT

Objective: Just as the Prophet Muhammad (peace be upon him) is regarded as a perfect exemplar for the faithful—and arguably for all of humanity—he also serves as an exemplary model in the domain of military leadership. However, the specific components of the Prophet's military leadership have yet to be systematically identified, nor have their implications for the modern world been thoroughly analyzed. This study aims to identify the key components of the Prophet Muhammad's (PBUH) military leadership as presented in the Qur'an and to articulate their relevance to contemporary global contexts.

Methodology: This study employed a documentary and library-based research method, utilizing descriptive analysis. In line with the research questions, selected exegetical texts (tafsir) from both Shi'a and Sunni traditions were examined to extract relevant insights from the Qur'anic discourse.

Findings: The findings reveal that the Qur'anic components of the Prophet's military leadership include: divine motivation for engaging in jihad; encouragement toward jihad; adherence to justice and equality; personal presence on the battlefield; patience; perseverance and steadfastness; modest living and social interaction; discipline, order, and oversight; and remembrance of God and acts of worship.

Conclusion: The Holy Qur'an delineates certain elements of the Prophet Muhammad's (PBUH) military leadership that can be utilized across various domains of management, particularly within Islamic societies. Identifying and interpreting the divinely inspired principles of military leadership for contemporary application enables armed forces organizations to more effectively fulfill their roles and responsibilities.

Cite this article: Tehrani, M. A. , Dehdar, A & Aqasafari, A (2025). The components of the military management of the great prophet from the perspective of the Holy Quran and it's implications of the contemporary world. *Military Science & Techniques*, 20 (70), 77-124.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qjmst.2024.2041690.2115>



Publisher: AJA Command and Staff University

DOI: [10.22034/qjmst.2024.2041690.2115](https://doi.org/10.22034/qjmst.2024.2041690.2115)



شاخص‌های مدیریت نظامی پیامبر اعظم (ص) از منظر قرآن کریم و

دلالت‌های آن برای جهان معاصر

محمد امینی تهرانی^۱ | احمد دهدار^۲ | علی آقاصفری^۳

۱. استادیار و عضو هیئت علمی جامعه المصطفی، قم، ایران. رایانامه: amini63@chmail.ir

۲. نویسنده مسؤل، دانشجوی دکتری قرآن و علوم (گرایش مدیریت)، دانشکده مرکز تخصصی قرآن امام علی بن ابیطالب (ع)، قم، ایران. رایانامه: ahmaddehdar1967@gmail.com

۳. استادیار گروه قرآن و علوم (گرایش مدیریت)، جامعه المصطفی (ص) العالمیه، قم، ایران. رایانامه: a.a.safari1364@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۷/۰۱

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۷/۱۴

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۷/۲۲

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۲/۲۹

کلیدواژه‌ها:

مدیریت نظامی، پیامبر

اعظم (ص)، مؤلفه‌ها.

هدف: امروزه، موفقیت نهادها و سازمان‌ها تا حدود زیادی به کارایی و اثربخشی مدیریت وابسته است. الگوهای مدیریت که متصل به آموزه‌های وحیانی و اسلامی باشند، از اثربخشی زیادی برخوردار خواهند بود. همان‌طوری که پیامبر اکرم (ص) الگوی حسنه برای مؤمنان و چه‌بسا برای کلیه انسان‌ها محسوب می‌شود در بُعد نظامی هم یک الگوی مطلوب می‌باشد لیکن تاکنون مؤلفه‌های مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص) شناسایی نشده و دلالت‌های آن برای جهان معاصر تحلیل نگردید. این تحقیق به دنبال شناسایی مؤلفه‌های مدیریت نظامی پیامبر اعظم (ص) از منظر قرآن کریم و تشریح دلالت‌های آن برای جهان معاصر می‌باشد.

روش‌شناسی: ابزار گردآوری داده‌ها، اسنادی و مطالعات کتابخانه‌ای بوده و روش پژوهش نیز توصیفی است. در راستای پرسش‌های تحقیق، برخی کتب تفسیری شیعه و اهل سنت قرآن کریم موردبررسی قرار گرفته است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد مؤلفه‌های قرآنی مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص) شامل: انگیزه الهی جهاد؛ ترغیب به جهاد؛ رعایت عدالت و مساوات؛ حضور میدانی در جنگ‌ها و صحنه‌های نبرد؛ صبوری؛ پایداری و مقاومت؛ ساده زیستی و معاشرت؛ نظم، انضباط و نظارت؛ ذکر و عبادت است.

نتیجه‌گیری: درنتیجه، قرآن مجید برخی از مؤلفه‌های مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص) را ترسیم نموده که قابل بهره‌گیری در ابعاد مختلف مدیریتی در جهان به‌ویژه در جوامع اسلامی است. در صورت شناسایی مؤلفه‌های مدیریت نظامی وحیانی و الهی و تشریح دلالت‌های آن در جهان معاصر، سازمان‌های نیروهای مسلح می‌توانند نقش و مأموریت‌های خود را به‌صورت مطلوب ایفا نمایند. به‌طورکلی، اعمال مدیریت نظامی الهی باعث موفقیت در انجام مأموریت‌ها و افزایش بهره‌وری سازمانی نیروهای مسلح می‌شود.

استناد: امینی تهرانی، محمد؛ دهدار، احمد؛ و آقاصفری، علی (۱۴۰۳). شاخص‌های مدیریت نظامی پیامبر اعظم (ص) از منظر

قرآن کریم و دلالت‌های آن برای جهان معاصر. *علوم و فنون نظامی*، ۲۰(۷۰)، ۱۲۴-۷۷.

DOI: <http://doi.org/10.22034/qjmst.2024.2041690.2115>

ناشر: دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

DOI: 10.22034/qjmst.2024.2041690.2115





The Components of the Prophet Muhammad's (PBUH) Military Leadership from the Perspective of the Holy Qur'an and Its Implications for the Contemporary World

Mohammad Amini Tehrani¹ | Ahmad dehdar^{2✉} | Ali Aqasafari³

Extended Abstract

Introduction

Military management refers to the exercise of authority and responsibility by individuals serving in the armed forces, derived from their position, rank, or duty, in order to fulfill designated organizational missions (Rashidzadeh, 2011, p. 7). In this context, effective command is defined by its ability to inspire subordinates and facilitate goal attainment through the cultivation of faith, discipline, training, and a coherent organizational culture (Rashidzadeh, 2004). Sun Tzu famously described the commander as the nation's "wall and fortress." If this fortress is intact and well-constructed, the nation is secure; if it is compromised, national weakness ensues (Sun Tzu, 2010, p. 57). Thus, command is central to the strength and advancement of military forces. Despite significant progress in science, technology, and the equipping of modern armies, a prevailing challenge remains: the absence of a management model that harmonizes with divine revelation while addressing

¹ Department of Qur'an and Sciences (management orientation), assistant professor, member of the academic faculty of Al-Mustafa University (PBUH), Qom, Iran. E-mail: amini63@chmailir

² Corresponding Author, Department of Quran and Sciences (Management orientation), Imam Ali Ibn Abi Talib (AS), Faculty of Quran Specialized Center, Qom, Iran. E-mail: abcdef@_@gmail.Com ahmaddehdar1967

³ Department of Qur'an and Sciences (management orientation), member of the academic faculty of Jame Al-Mustafa (PBUH) Al-Alamiya University, Qom, Iran. E-mail: [a. a. safari1364@gmail.com](mailto:a.a.safari1364@gmail.com)



the complex realities of contemporary human organizations. Today, as the world confronts growing injustice and increasingly sophisticated forms of leadership, there is a heightened need for sound, principled, and systematic command. Such leadership, it is argued, must be grounded in an incorruptible and impartial source—the Holy Qur’an (Darvishi, 2013). The Qur’anic teachings encompass the principles necessary for guiding individuals and managing societies. They call humanity to self-reflection and reproach those who fail to engage in critical thought (Safri, 2010, p. 1). Every culture and civilization develops its own models of management and leadership; for Muslims, the Prophet Muhammad (PBUH) is both a moral exemplar and a paradigm of ideal leadership (Al-Ahzaab, 33:21). In the modern era, institutional success is increasingly contingent upon managerial competence and effectiveness. Management models informed by Islamic teachings are believed to offer particular efficacy. Although the Prophet Muhammad (PBUH) is widely regarded as an exemplary figure for humanity—including in military contexts—systematic identification of the key components of his military leadership remains underexplored. Moreover, the potential implications of this model for contemporary global challenges have yet to be fully examined. This study, therefore, aims to identify the essential components of the Prophet Muhammad’s (PBUH) military leadership, as presented in the Holy Qur’an, and to elucidate their significance for contemporary military and organizational contexts.

Methodology

This research employed a descriptive methodology, with data collected through document analysis and library-based studies.



In response to the research questions, a range of exegetical sources from both Shi'a and Sunni traditions were examined to identify relevant Qur'anic interpretations and insights pertaining to the Prophet's military leadership.

Findings

The findings showed that the Qur'anic components of the Prophet's military management include: the divine motive of Jihad; Encouragement to jihad; Observance of justice and equality; field presence in wars and battle scenes; Patience stability and resistance; simple living and socializing; order, discipline and supervision; It is remembrance and worship. And it included numerous actions before, during, and after the war.

Conclusion

The study's findings underscore that the Qur'an outlines a multifaceted and principled model of military leadership as embodied by the Prophet Muhammad (PBUH). These components, rooted in divine guidance, can inform contemporary approaches to leadership in both military and organizational settings, particularly within Islamic societies. By identifying and applying these principles in the context of modern institutions—especially those within the armed forces—leaders can enhance mission effectiveness and organizational productivity. More broadly, the implementation of a divinely inspired military leadership model contributes to the fulfillment of ethical obligations, the promotion of justice, and the cultivation of spiritual integrity within the structure of command.



References

- Darvishi, S. R. (2013). A study of the military management of Hazrat Dawud (AS) from the perspective of the Quran and narrations. *Quarterly Scientific Research Journal of Military Management*, 13(51), 167–204.
- Holy Quran.
- Rashidzadeh, F. (2004). *Characteristics of future commanders*. In *Conference on Quality Improvement Strategies for Armed Forces Universities*.
- Rashidzadeh, F. (2011). *Commanding manners and behavior* (Vol. 1). Tehran: Imam Ali (AS) Officers' University Publications.
- Safari, A. A. (2020). *The survey and a critic of the contingency management school from the Quranic viewpoint* [Course: Quran and Science, Orientation: Management]. Qom: Al-Mustafa International University, Quran and Hadith Higher Education Complex, Higher School of Quran and Sciences.
- Sun Tzu. (2010). *The rituals and rules of war* (M. H. Muezzin Jami, Trans.). Tehran: Shahr Publishing House. (Original work published ca. 5th century BCE)

مقدمه

با مرور سیر تطور دانش سازمان و مدیریت روشن می‌گردد که ماهیت، ظرفیت و غایت انسان و مسیر رشد و تعالی همه‌جانبه او در همه ابعاد و شئون فردی و اجتماعی و نحوه تعامل مؤثر و سازنده افراد انسانی با هم‌نوعان و با محیط پیرامون، از جمله پرسش‌ها و چالش‌های بنیادین و فراگیر در فرآیند مکاتب و نظریه‌پردازی‌های علمی حوزه سازمان و مدیریت است. قرآن کریم به‌عنوان کلام وحی، سندی جاودانه و جهانی و زمزم جوشان معارف ناب است. در این کتاب آسمانی تاروپود همه علوم و دست‌مایه‌های لازم برای هندسه‌ی نظام فکری و عملی وجود دارد، «هنر قرآن نه‌تنها این است که قداست ارتباط عبد با مولا را در میدان عبادت ترسیم می‌کند، بلکه می‌خواهد تمامی روابط انسانی را عبادی کرده و عبودیت محض را بر سراسر وجود انسانی حاکم گرداند» از این‌رو آموزه‌های او عهده‌دار بیان همه‌ی معارف و حقایق موردنیاز برای هدایت، مدیریت افراد و جوامع انسانی است و همه انسان‌ها را به تدبیر و تعمق در خود دعوت و از نیندیشیدن سرزنش می‌کند (صفری، ۱۳۹۹: ۱).

انسان هرچند موجودی است که هم قدرت و استعداد فساد و خونریزی جهان‌شمول را دارد و هم ظرفیت خداگونگی و فرشته‌خویی در سرشت او به ودیعت نهاده شده است؛ یعنی هم در جهت کمال و تعالی و هم در جهت تنزل و انحطاط و سقوط منحصربه‌فرد است؛ اما چگونگی صعود و سقوط آن منوط و وابسته به هدایت و مدیریت آن است. اگر مدیریت آن بر بنیان‌های آموزه‌های وحیانی که جامع و خطاناپذیر است بنا شده باشد، صعود خواهد کرد، ولی در صورتی که بر پایه‌ی دانش بشری که هرروز رنگ و لعاب‌های زیبا و فریبنده به خود می‌گیرد و بر عقل بشری به‌دوراز گزاره‌های وحی بنا گردیده، منجر به هبوط و سقوط وی خواهد شد.

بر اساس مطالعات صورت گرفته در کتب و آثار عرضه‌شده در حوزه‌ی سازمان و مدیریت با رویکرد قرآنی، این واقعیت آشکار می‌گردد که هر پژوهشگری با شیوه‌ی خاص برای تحلیل و تبیین مبانی، مؤلفه‌ها و موضوعات مرتبط با دانش سازمان و مدیریت، به آستان قرآن کریم رفته و مطابق ظرف خود از آن طرف بسته است.

به زعم برخی صاحب‌نظران، عصر کنونی به نام «مدیریت و رهبری» نام‌گذاری شده و موفقیت نهادها و سازمان‌ها تا حدود زیادی به کارایی و اثربخشی مدیریت وابسته است. الگوهای مدیریت که متصل به آموزه‌های وحیانی و اسلامی باشند، از اثربخشی زیادی

برخوردار خواهند بود. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و حضور یک حکومت مذهبی (که زمینه‌های نظری اداره امور حکومتی، نظامی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی آن برپایه ارزش‌های دینی و مذهبی استوار است و اعمال حکومت تحت‌تأثیر نگرش الهی انسان قرار گرفته است)، مدیریت و فرماندهی نظامی نیز به‌عنوان یکی از وجوه اداره حکومت و فرایندی که باید تحت تأثیر نگرش تازه و جدید ارزشی حاکم بر کل جامعه قرار داشته باشد، بیش‌ازپیش موردتوجه قرار گرفته و طبعاً برای دستیابی به اهداف مقدس تعریف‌شده، نیاز به الگوهای مدیریتی و فرماندهی برای نیروهای مسلح در این مقطع لازم و ضروری است.

از منظر قرآن کریم و روایات مدیر نظامی باید دارای ویژگی‌هایی چون: برخاستن از متن جامعه، احترام به حقوق و شخصیت دیگران، عامل به دستورات، ایجاد ارتباط و دعوت به آیین توحید و نشان دادن قدرت و عظمت حکومت الهی برخوردار باشد (درویشی، ۱۳۹۲). فرماندهی در ذات خود از سه ویژگی متمایز برخوردار می‌باشد: یعنی علم، هنر و فن. فرماندهی علم است، چون شامل توضیحاتی در خصوص مسائل جهان واقع می‌باشد، و برای این کار از روش علمی استفاده و بهره‌برداری می‌کند. هنر است، چون نوعی انتخاب‌گری می‌باشد و فن است، چون به کارگیری آن در حیطه امکانات موجود با محدودیت‌ها و ظروف زمانی و مکانی گره می‌خورد و خودبه‌خود نوعی کاربرد علم به شمار می‌آید. در ارتباط با نقش و جایگاه فرماندهی اجماع نظر وجود دارد (فرقانی و امکانی، ۱۳۸۱: ۱۲۰).

در جهان امروز که علوم، فن‌آوری و دانش پیشرفت کرده و ارتش‌های مجهزتری به وجود آمده است، مهم‌ترین مسئله، نبود الگوی مدیریتی مناسب و هماهنگ با آیات الهی در سازمان‌های مدرن امروزی بشری و چگونگی اداره مجموعه عظیم انسانی است. امروزه از یک‌سو، جهان هرروز به سمت بی‌عدالتی پیش می‌رود و از سوی دیگر، فرماندهی به فنی پیچیده تبدیل شده است؛ از این‌رو باید فرماندهی و مدیریتی سالم و نظام‌مند ارائه شود و این مهم میسر نخواهد شد مگر با تمسک به منبعی غیرقابل تحریف و بی‌طرفی به نام قرآن کریم (درویشی، ۱۳۹۲).

هر فرهنگ و تمدنی در نزد خود دارای الگوهای مدیریتی و به‌خصوص فرماندهی می‌باشند، در نزد مسلمانان، پیامبر اکرم (ص) الگو و اسوه حسنه می‌باشند (احزاب/۲۱). مدیریت و رهبری پیامبر، در عرصه‌های نظامی کمتر در معرض دید و نگاه تحلیلی

محققان واقع شده است. آنچه معمولاً از پیامبر، و رهبری ایشان در ذهن خود ترسیم می‌شود یا نسبت به آن آشنایی داریم، تصویری یک‌بعدی و عمدتاً معطوف به سیره اخلاقی و تعلیمی آن حضرت است. پس صرفاً ابعاد وجودی ایشان را در تهذیب و ساختن انسان‌ها، هدایت بشریت به راه حق و ارشاد و وعظ منحصر و محدود می‌سازند. در صورتی که مدیریت نظامی پیامبر اسلام، قابل بهره‌گیری در ابعاد مختلف مدیریتی در جهان به‌ویژه جوامع اسلامی است. مسئله تحقیق، این است که مؤلفه‌های مدیریت نظامی پیامبر اسلام از منظر قرآن کریم شناسایی نشده است. بنابراین این تحقیق به دنبال شناسایی مؤلفه‌های قرآنی مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص) هست.

در خصوص اهمیت انجام تحقیق باید گفت در صورت انجام تحقیق و تبیین مؤلفه‌های مدیریت نظامی پیامبر اسلام، آثار و برکات فراوانی به‌همراه دارد. در قرآن کریم، اشاره‌های مکرر و زیبایی به ظهور و سقوط امت‌ها شده و خداوند سپاهیان را پیروز می‌کند که به حبل‌الله متمسک شوند و در عین حال ملبس به لباس ایمان، تقوا و تفکر و تعقل باشند و در سایه این امور، زندگی دنیوی و اخروی خود را مدیریت کنند. خداوند در کتاب کریمش، ابعاد مدیریتی پیامبر اکرم (ص) و سایر انبیاء را برشمرده است. از آنجایی که قرآن کریم وحی الهی است تمام مفاد آن برای بشریت حجت بوده و دارای کارکرد مؤثر و راهگشا در به سعادت رساندن جوامع بشری خواهد بود. همچنین علی‌رغم وجود آثار علمی ارزشمند در خصوص اصول مدیریت، مدیریت رفتار سازمانی، مدیریت اسلامی، در زمینه مدیریت نظامی و به‌ویژه پژوهش‌هایی با موضوعات نظامی مستند به قرآن و روایات، کمیاب هستند. با انجام پژوهش در خصوص مدیریت نظامی پیامبر اعظم (ص)، منابع علمی در خصوص مدیریت نظامی اسلامی و دینی افزایش می‌یابد. از موضوعاتی که در حوزه‌ی مدیریت سازمان‌های نظامی مغفول مانده و تحقیق در خصوص آن ضرورت دارد، بررسی جایگاه ارزش‌های مدیریتی فرماندهان، شناخت مدیریت نظامی شایسته و برتر، تبیین جایگاه فرماندهان نظامی نزد خداوند و مردم و در نهایت یافتن الگوی شایسته تا این که همه سازمان‌های نظامی در همه دوران از راه سعادت و سلامت و پیشرفت و راه مستقیم گمراه نگردند (درویشی، ۱۳۹۲). مدیریت و فرماندهی نظامی دینی باعث به‌کارگیری فرماندهان شایسته در مجموعه نیروهای مسلح می‌شود. به‌کارگیری مؤلفه‌های مدیریت نظامی اسلامی و دلالت‌های آن در جهان معاصر، باعث موفقیت در انجام مأموریت‌ها و ارتقای سطح نیروهای مسلح را در چله دوم

انقلاب اسلامی فراهم می‌سازد. اعمال مدیریت نظامی منبعث از وحی الهی در نیروهای مسلح، باعث افزایش رضایت‌مندی کارکنان زیرمجموعه و خانواده‌های آنان را فراهم می‌سازد.

در صورت عدم تبیین و احصای مدیریت نظامی الهی و قرآنی پیامبر اکرم (ص)، پیامدهای منفی به وجود می‌آید که به برخی از آنها اشاره می‌گردد: انسان امروزی به واسطه نداشتن الگوی مطلوب و مناسب در حوزه مدیریتی به بیراهه رفته و برای بازگشت، هزینه گزافی پرداخت خواهد کرد. بنابراین ضروری است با انجام پژوهش‌های علمی، الگوهای شایسته مدیریتی که مدنظر خداوند نیز می‌باشد، بیشتر بازشناسی شوند. چنانچه بشر صرفاً به تبعیت از اندیشه و عقل خود بپردازد، قطعاً به قهقرا خواهد رفت، همچنان که در سده اخیر بشر دو جنگ جهانی را تجربه کرد و در گذشته نیز بسیاری از اقوام که نابود شدند، همه دارای عقل بودند ولی قطعاً بشر نیازمند اتصال به عقل مطلق (وحی) است. بشر امروز به واسطه فاصله گرفتن از تعالیم انبیای الهی به اختلافات و جنگ‌ها و مطامع نامشروع دامن می‌زند و اختلافات موجود در جهان همچنان ادامه دارد. سایر کشورها نیز برای حفظ منابع و منافع خود، به تشکیل نهادها و سازمان‌های نظامی اقدام می‌نمایند. بالطبع این نهادها و سازمان‌ها زمانی ارتقاء خواهد یافت که تحت مدیریت و فرماندهی برتر و لایق قرار گیرند. منابع دینی و اسلامی مؤلفه‌های الگوی مدیریت و فرماندهی نظامی شایسته را ترسیم نموده و بایستی با انجام پژوهش‌هایی، این الگوها را شناسایی نماید. در صورت عدم تبیین و شناسایی الگوی مدیریت نظامی و حیانی و الهی، سازمان‌های نیروهای مسلح از تحقق مطلوب مأموریت‌های خود بازمی‌مانند.

مبانی نظری و پیشینه‌های پژوهش

مبانی نظری

مدیریت نظامی مجموعه اختیاراتی است که فرد هنگام خدمت در نیروهای مسلح به سبب شغل یا درجه یا مسئولیتی که دارد در راستای انجام مأموریت محول شده سازمانی به کار می‌گیرد (رشیدزاده، ۱۳۹۰: ۷). در مدیریت نظامی، فرماندهی کارا و اثربخش قادر است از مجرای توسعه ایمان، انضباط، آموزش و فرهنگ سازمانی، انگیزه رؤسای خود را برانگیخته و رسیدن به مقصود را تسهیل نماید (رشیدزاده، ۱۳۸۳). فرماندهی اختیاری است که برحسب درجه یا شغل به یک فرد واگذار می‌شود تا نسبت به زیردستان اعمال گردد. فرمانده اختیار دارد از منابع موجود برای طرح‌ریزی، سازمان

دادن، کاربرد، هدایت، هماهنگی و کنترل نیروها در اجرای مأموریت‌های واگذاری بهره‌برداری نماید. فرمانده می‌تواند تمام یا قسمتی از اختیارات خود را تفویض نماید (فرقانی و امکانی، ۱۳۸۱: ۶۶). فرماندهی را کلید توسعه ارتش می‌دانند. از نظر سن تزو فرمانده، دیوار دفاعی و دژ ملت است. اگر این دژ دور تا دور ملت را بگیرد و کامل و استوار باشد قوی خواهد بود و اگر معیوب باشد، کشور ضعیف خواهد شد (سن تزو، ۱۳۸۹: ۵۷).

پیشینه‌های پژوهش

با توجه به موضوع تحقیق، به چند مورد از تحقیقات پیشین اشاره می‌گردد:

جدول (۱) پیشینه تحقیقات انجام شده

پژوهشگر	عنوان پژوهش	سال	نتایج
امین غیور نجف‌آبادی، عباس چهاردولی، و یعقوب زهدی‌نسب	الگوی راهبردی فرماندهی و مدیریت تراز انقلاب اسلامی در نیروهای مسلح مبتنی بر اندیشه امامین انقلاب اسلامی	۴۰۰	داده‌های لازم از بیانات، پیام‌ها و تدابیر امامین انقلاب اسلامی طی بازه زمانی ۱۳۴۰ تا ۱۳۹۸ گردآوری گردید که بالغ بر ۱۰۰۰ صفحه متن تولید و با استفاده از نرم‌افزار تحلیل کیفی MaxQDA12، اقدام به ۳۱۷۲ مورد، کدگذاری نموده است که منجر به تولید ۹۵ مؤلفه و ۱۲ مؤلفه در قالب سه بُعد «پیش» «منش» و «کنش» گردید.
شاهقلیان قهفرخی	مؤلفه‌های مدیریت نظامی و فرماندهی پیامبر اکرم	۱۳۹۹	چهار مؤلفه مهم در مدیریت و فرماندهی پیامبر اکرم (ص)، نقش بسیار مهمی در پیروزی ایشان در جنگ‌ها داشته است که عبارتند از: ۱- استفاده از انواع اصول و روش‌های جنگی، ۲- خلاقیت و نوآوری در جنگ‌ها، ۳- آمادگی و آموزش فنون جنگی به لشکر، ۴- سازمان‌دهی نیروها و تجهیزات در جنگ‌ها.
لزگی، علینقی و صافحیان، محمد و مجد جعفری، رسول،	مؤلفه‌های آمادگی دفاعی فرماندهی و مدیریت نظامی در نهج البلاغه با تأکید بر سرمایه انسانی	۳۹۹	با مطالعه سطر به سطر کتاب نهج البلاغه، ۱۴۷ کد مفهومی کشف و با ترکیب مفاهیم مرتبط، در نهایت ۱۶ مؤلفه تشکیل و سپس این مؤلفه‌ها از نظر فراوانی و درصد فراوانی نسبی و تجمعی مفاهیم تشکیل دهنده آن‌ها مورد محاسبه قرار گرفت که در نتیجه در مؤلفه‌های سرمایه انسانی «تقوا» با فراوانی ۹۰٪ بیش‌ترین فراوانی را نسبت به سایر مؤلفه‌ها به خود اختصاص داده و بارزترین ویژگی فرماندهان و مدیران نظامی از نظر فراوانی در کلام حضرت

پژوهشگر	عنوان پژوهش	سال	نتایج
			علی (علیه السلام) است و مولفه «انتقادپذیری» با فراوانی ۱.۲ درصد از کمترین فراوانی برخوردار بوده‌اند.
کرباسی، منصور، منصور، سعید، قهرمانی، نژادشایق، بهاء‌الدین	مطالعه تطبیقی رعایت اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم (ص) و جهان معاصر (قرن بیست و یکم)	۱۳۹۸	اشتراکات زیادی در اصول حقوق بشردوستانه منتجه از سیره نظامی نبی اکرم (ص) و قرن معاصر وجود دارد. علی رغم وجود همپوشانی بین اصول بنیادین حقوق بشردوستانه بین المللی و اصول حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم (ص) اما در رعایت و اجرای آن اصول در قرن معاصر افتراقات فاحش و غیر قابل انکاری مشاهده می‌شود.
زین الدینی، مجید،	مدیریت و فرماندهی در نیروهای مسلح از دیدگاه حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)	۱ ۳۹۶	ابعاد مدیریت و فرماندهی در نیروهای مسلح بر اساس گفتمان مقام معظم رهبری عبارت است از: باور به خدا، باور به خود، باور به کارکنان، انقلابیگری، برنامه‌ریزی بسیج منابع، هدایت و رهبری، هماهنگی و کنترل و نظارت.
مهدی رشیدی و داود آذر	تحلیل هرمنوتیک عملیات روانی در عصر نبوت پیامبر اسلام	۱۳۹۵	چنانچه آیات قرآن کریم به‌درستی بررسی و تبیین شود روش و فرهنگ استواری جهت اصلاح سبک عملیات روانی توسط مسلمانان در ابعاد انتشار شایعه، استفاده از اشعار رمزی، تظاهر به قوی بودن، پایبندی به مقدسات خود و حمله به مقدسات طرف مقابل خواهد بود.
سیدحسین علیانسنب	شیوه پیامبر اکرم (ص) در مدیریت روانی جامعه اسلامی	۱۳۹۴	موفقیت روانی در عرصه مدیریت جامعه اسلامی برای پیامبر، در شرایطی حاصل شد که آن حضرت اساس مدیریت روانی خود را بر صداقت واقعیت‌ها، حفظ اصول و حقوق اسلامی و شأن انسانی امت خود بنا نهاد.
عبدالله متولی و محسن بهرام‌نژاد	بازشناسی الگوهای جنگ روانی در نبردهای پیامبر اکرم،	۱۳۹۳	پیامبر، افزون بر اجرای وظایف اصلی‌اش، در عرصه‌های نظامی نیز فرمانده کاردانی بود که با اجرای مستقیم برنامه‌های نظامی بر پایه اصول جنگ روانی، در گسترش آیین خود، توفیق یافت.
عبدالهادی فقهی و علینقی لزگی	مؤلفه‌های بینشی و روشی مدیریت نظامی در نهج‌البلاغه	۱۳۹۳	مؤلفه‌های بینشی در این تحقیق عبارت‌اند از: یاری دین خدا، اعتقاد به لزوم رشد مادی و معنوی نیروهای مسلح، آینده‌نگری برای ساخت آینده بهینه جامعه اسلامی. مؤلفه‌های روشی در این تحقیق شامل: امر به معروف و نهی از منکر، هماهنگی مؤثر با مراکز تصمیم‌گیری و اجراء،

پژوهشگر	عنوان پژوهش	سال	نتایج
			مشورت و رایزنی با اهل خبره، برنامه‌ریزی هدفمند و سازمان‌دهی امکانات، ارزیابی و ارزشیابی، قانون‌گرایی در عین حق‌مداری، مدارا همراه با قاطعیت، گذشت و پوزش‌پذیری، تشویق و تنبیه و توجه به مشکلات مالی و اقتصادی زیردستان.
امین نیک‌پور، رستم پوررشیدی، و سمیه نوبری آیدیشه	تبیین مبانی رفتار سازمانی در سیره نبی اکرم (ص)	۱۳۹۳	۴۲ مؤلفه رفتار سازمانی در سه سطح فرد، گروه و سازمان مبتنی بر الگوی رفتار سازمانی رایینز شناسایی شده است. عناصر فردی رفتار در سیره نبی اکرم، مهرورزی با مردم؛ ارج‌گذاری و احترام به افراد؛ تواضع و فروتنی؛ حسن خلق؛ وفای به عهد؛ نظم و انضباط فردی؛ سعه‌صدر؛ مدارا و گذشت؛ عیب‌پوشی؛ تقوا و پرهیزگاری؛ صداقت و راست‌گویی؛ امانت‌داری و درستکاری؛ صمیمیت و محبت؛ وجدان اخلاقی؛ تهذیب نفس؛ خلوص نیت؛ رضایت از کار؛ شجاعت و قاطعیت؛ همت و بلندنظری؛ انگیزه؛ یادگیری فردی و مؤثر بودن رهبری تعیین شدند. در سطح گروهی رفتار در سیره نبی اکرم عبارت‌اند از: انسجام و همدلی؛ تصمیم‌گیری گروهی؛ مشورت؛ ارتباطات و رهبری. عناصر سطح سازمانی رفتار انسجام ساختاری؛ انعطاف‌پذیری ساختاری؛ قدرت؛ تعویض اختیار؛ سلسله‌مراتب اختیار؛ آزادی بیان؛ عدالت و انصاف سازمانی؛ نظم و انضباط سازمانی؛ تنبیه و تشویق؛ نظارت و بازرسی؛ سیستم پرداخت؛ مدیریت فرهنگ؛ مدیریت تعارض و مدیریت تغییر بودند.
درویشی، سیدرضا	بررسی مدیریت نظامی حضرت داود «علیه السلام»	۱۳۹۲	به ویژگی‌های حضرت داود «علیه السلام»، از جمله اطاعت و تبعیت از فرماندهی، قاطع بودن، خستگی‌ناپذیری، داشتن علم و آگاهی، مصمم بودن، پرهیز از ریاست‌طلبی و مشورت در کارها اشاره شده است.
اصغر قائدان	مدیریت و رهبری پیامبر، در عرصه‌های نظامی	۱۳۸۵	به زوایای مختلف مدیریتی آن حضرت در محورهای چون: مدیریت منابع و نیروی انسانی، مدیریت آموزش، مدیریت سیاسی و استراتژیک و مدیریت فرهنگی با محوریت مدیریت و رهبری نظامی اشاره گردید.

هرچند در خصوص اصول مدیریت، مدیریت رفتار سازمانی، مدیریت اسلامی و... مقاله‌ها و کتاب‌های ارزشمندی تهیه و تألیف شده است ولی به عقیده نگارنده، در زمینه مدیریت نظامی (که به ویژگی‌های مدیران نظامی می‌پردازد) و به‌ویژه پژوهش‌هایی با موضوعات نظامی مستند به قرآن و روایات، آثار کمی وجود دارد. بنابراین استناد به کتاب خدا که عاری از هرگونه نقص و اختلاف و ابهام و سراسر نور و هدایت برای همه انسان‌ها و مدیران در همه اعصار است، مطلوب به نظر می‌رسد. برابر بررسی‌های به‌عمل‌آمده، مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص) و کاربردهای آن برای جهان معاصر تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است.

روش‌شناسی پژوهش

تحقیق از نوع کاربردی می‌باشد. چراکه نتایج تحقیق می‌تواند در اختیار حوزه‌های علمیه و دانشجویان دانشگاه‌های افسری و فرماندهان نیروهای مسلح قرار گیرد تا مورد بهره‌برداری قرار گیرد. نتایج تحقیق باعث افزایش آگاهی‌های دانشجویان و فرماندهان از مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص) را فراهم می‌سازد. روش این پژوهش، آمیزه‌ای و تلفیقی عقلی برهانی و نقلی می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات و داده‌های این تحقیق، اسناد نوشتاری است. روش داده‌پردازی این تحقیق، توصیفی می‌باشد.

جامعه آماری تحقیق جهت شناسایی مؤلفه‌های مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص)، شامل کتب تفسیری شیعه و اهل سنت قرآن کریم می‌باشد. در میان آنان، تفسیر حسینی (مواهب علیه)، تفسیر شریف لاهیجی، تفسیر المیزان، تفسیر نمونه، تفسیر نور، تفسیر روح الجنان، تفسیر حسینی (مواهب علیه)، تفسیر سوره مبارکه احزاب (جوادی آملی)، تفسیر ادبی و عرفانی قرآن مجید کشف‌الاسرار، تفسیر روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، تفسیر الصافی، تفسیر مجمع‌البیان، تفسیر فی ظلال القرآن، تفسیر جوامع الجامع، تفسیر جلاء الأذهان و جلاء الأحزان مورد بهره‌برداری قرار گرفته است. در خصوص تشریح دلالت‌های مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص) در جهان معاصر، از کتب تفسیری و منابع علمی استفاده شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

در اینجا به مؤلفه‌های قرآنی مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص) اشاره می‌گردد.

۱-مشورت کردن

از منظر قرآن کریم، یکی از این مؤلفه‌های مدیریت نظامی پیامبر، مشورت با زیرمجموعه می‌باشد. مرحوم علامه طباطبایی (ره) در تفسیر المیزان در خصوص تعریف مشورت از قول راغب می‌گوید: کلمه تشاور و مشاورت و مشورت به معنای استخراج رأی صحیح است، به اینکه آدمی در مواقعی که خودش درباره کاری رأی صحیح ندارد، به دیگری مراجعه کند و از او رأی صحیح بخواهد؛ و این کلمه از ماده شور گرفته شده، عرب می‌گوید: شرت العسل یعنی من عسل را از کندویش استخراج کردم؛ و در قرآن کریم نیز سخن از مشاوره رفته، فرموده: و شاورهم فی الامر (طباطبایی، ۱۳۸۵، جلد ۱۸: ۹۲). استاد قرائتی نیز در تعریف مشورت می‌فرماید: «کلمه‌ی «شور» در اصل به معنی مکیدن شیرهی گل‌ها توسط زنبور است. در مشورت کردن نیز انسان بهترین نظریه‌ها را جذب می‌کند (قرائتی، ۱۳۸۳، جلد ۱، ذیل آیه ۱۵۹/آل عمران: ۶۳۶).

خداوند متعال در دو سوره آل عمران و اسرا به مشورت کردن و شورا اشاره فرمودند. معنای آیه ۱۵۹ آل عمران چنین می‌شود: مؤمنین آن‌هایند که هر کاری می‌خواهند بکنند، در بینشان شورایی می‌شود که پیرامونش مشورت می‌کنند؛ و از گفتار بعضی از ایشان برمی‌آید که کلمه شوری مصدر است و بنا به گفته آنان معنا چنین می‌شود: کار مؤمنین مشاورت در بین خویش است؛ و در این جمله اشاره‌ای است به اینکه مؤمنین اهل رشدند و کاری می‌کنند که درواقع هم باید بکنند و در به دست آوردن و استخراج رأی صحیح دقت به عمل می‌آورند و به این منظور به صاحبان عقل مراجعه می‌کنند. درنتیجه آیه شریفه قریب المعنی با آیه شریفه (الذین یستمعون القول فیتبعون احسنه) خواهد بود (طباطبایی، جلد ۸: ۹۳).

آیه ۳۸، نظام شوری برای اداره امور جامعه مورد تأکید قرار گرفته و به همین جهت این سوره شوری نام‌گرفته است. گرچه در آیه ۳۸ شوری^۱ یک سلسله دستورهای کلی به پیامبر داده شده و از نظر محتوی مشتمل بر برنامه‌های کلی و اصولی است ولی از نظر نزول درباره حادثه «أحد» است، زیرا بعد از مراجعت مسلمانان از أحد، کسانی که فرار کرده بودند، اطراف پیامبر را گرفته و ضمن اظهار ندامت، تقاضای عفو و بخشش کردند. خداوند در این آیه به پیامبر (ص) دستور عفو عمومی آنها را صادر کرد و پیامبر (ص) با

^۱ و کسانی که دعوت پروردگارشان را اجابت کرده و نماز را برپا می‌دارند و کارهایشان به صورت مشورت در میان آن‌هاست و از آنچه به آنها روزی داده‌ایم انفاق می‌کنند.

آغوش باز، خطاکاران توبه‌کار را پذیرفت (مکارم شیرازی، ج ۳: ۱۴۴). موضوع مهم دیگر اینکه آیه ۳۸ شوری، به یکی از صفات مهم که در هر رهبری لازم است شده و آن، مسئله گذشت و نرمش و انعطاف، در برابر کسانی است که تخلفی از آنها سرزده و بعداً پشیمان شده‌اند، بدیهی است شخصی که در مقام رهبری قرار گرفته اگر خشن و تندخو و غیرقابل انعطاف و فاقد روح گذشت باشد به‌زودی در برنامه‌های خود مواجه با شکست خواهد شد و مردم از دور او پراکنده می‌شوند و از وظیفه رهبری بازمی‌ماند.

پیامبر اکرم (ص) در جنگ‌های بدر، احد، خندق، حدیبیه، جنگ با بنی‌قریظه و بنی‌نظیر و فتح مکه و جنگ تبوک با مسلمانان مشورت فرمود (قرائتی، ۱۳۸۳: ۴۱۳). در جنگ بدر پیامبر (ص) با اصحابش درباره مواجهه با کاروان یا لشکر قریش مشورت کرد (طبرسی، ۱۳۷۴، ج ۲، ذیل سوره الأنفال/آیات ۵ تا ۸: ۴۴۸-۴۵۲). از علی‌بن‌ابراهیم نقل کردند که سلمان به وجود مبارک پیغمبر عرض کرد که در عجم در بلاد ما وقتی دشمن می‌خواست حمله کند ما خندق می‌کندیم حضرت امضا فرمود حالا خیلی از موارد است که وجود مبارک خود حضرت می‌خواست تصمیم بگیرد، دیگری هم‌چنین مطالبی را به عرض حضرت رساند و حضرت ظاهراً چیزی نمی‌فرمود، نمی‌فرمود که حالا من خودم تصمیم گرفته بودم برای احترام مشورت و آرای دیگران شاید ساکت بودند (جوادی آملی، تفسیر سوره مبارکه احزاب، جلسه ۸، ۱۳۹۲/۰۱/۳۱).

نکته مهم آن است که حدودو ثغور مشورت تاکجاست؟ شوری و مشورت، مربوط به امور اجتماعی مردم است، نه احکام و دستورات دینی. «أَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ» (قرائتی، ۱۳۹۶: ۴۸۷). موضوع مهم آن است که دستور الهی به پیامبر، مبنی برگذشت از مردم و مشورت با آنها شامل احکام الهی نمی‌شود (طباطبایی، ۱۳۸۵، جلد ۴: ۸۷).

در خصوص دلالت مؤلفه مشاوره در دوران معاصر باید گفت مشورت و مشاوره یکی از ارکان مدیریت محسوب می‌شود. امروزه به‌جای مشورت و شورا در سازمان‌های امروزی، مفهوم نظام پیشنهادها (مشارکت) به کار می‌رود. سبک کار مدیران باید مشارکت‌جو باشد. همه مدیران نمی‌توانند چنین سبکی را در پیش گیرند و برخی از مشارکت هراس دارند (خانزهی، منبع اینترنت). هدف اصلی از مشورت و مشارکت، استفاده از نظر دیگران و شفاف‌تر شدن مسائل و آشکار شدن زوایای پنهان آن برای تصمیم‌گیری و اجرای هر چه‌بهر امور است (درویش پور، منبع اینترنت). در عصر کنونی نظام مشارکت

در همه سازمان‌های فرهنگی، صنعتی، اقتصادی و نظامی مورد استفاده مدیران قرار می‌گیرد.

{در غرب} از دویست سال پیش، ابتدا مشارکت در نظام سیاسی کشورهای غربی راه یافت. همراه با مشارکت سیاسی مردم در تعیین سرنوشت خویش و گسترش دامنه دخالت آنان در قلمروهای گوناگون زندگی، مشارکت با آهنگی آهسته در برخی از کشورهای صنعتی جهان، به‌ویژه آلمان و ژاپن در قلمرو بازرگانی آغاز شد. صاحب‌نظران رشته‌ی مدیریت، معتقدند که مهم‌ترین عامل جهش تکنولوژیکی و اقتصادی در کشورهایی نظیر ژاپن، آمریکا و اروپا به‌خصوص در دو دهه اخیر، همانا استفاده فراگیر از نظام مدیریت مشارکتی با استفاده از سیستم پیشنهادها در مدیریت سازمان‌ها و دستگاه‌های بزرگ تولیدی، اقتصادی، خدماتی و آموزشی بوده است (درویش پور، منبع اینترنت). مشارکت در بخش صنعت و بازرگانی باعث دستیابی به اهداف سازمانی و افزایش میزان بازدهی و کارایی شده است. همچنین حالت روانی سرخوردگی و از خودبیگانگی نیز کاهش چشمگیری یافته است.

مدیریت مشارکت‌جو فلسفه‌ای است که ایجاب می‌کند تصمیم‌گیری سازمانی چنان صورت گیرد که اطلاعات و درون دادها و مسئولیت‌ها به پایین‌ترین رده مربوط به آن تصمیم واگذار گردد. درگیر کردن کارکنان سازوکاری است که از راه آن اطمینان حاصل می‌شود که اطلاعات و درون داد متناسب به‌نظام تصمیم‌گیری داده شده است (درویش پور، منبع اینترنت). تصمیم‌گیری سازمانی به‌منزله مشارکت است. تصمیم‌گیری یعنی شناسایی مسئله، جمع‌آوری اطلاعات و تعیین راه‌حل‌های مشکل و انتخاب راه‌حل‌های مطلوب نیاز به همکاری و مشارکت اعضای گروه‌ها و اظهار نظر افراد مسئول در درجات مختلف است. کارایی سازمان، موقعیت در اجرای برنامه‌ها و نیل به اهداف سازمان، رابطه مستقیم با تصمیم‌گیری‌هایی دارد که افراد در آن مشارکت داشته باشند. مشارکت یعنی تعلق به گروه خاص و شرکت فعالانه در گروه و فعالیت‌های انجام شده است (گلشن فومنی، ۱۳۷۹: ۱۵۸).

در سازمان‌های نظامی به اشکال مختلف امر مشورت و مشاوره پیگیری و دنبال می‌گردد. برگزاری جلسات هیئت‌های اندیشه‌ورزی و ارائه نظرها بدون در نظر گرفتن سلسله‌مراتب سازمانی و به‌صورت آزادانه، عملیاتی‌سازی صندوق پیشنهادها، توزیع برگه‌های نظرسنجی بعد از اجرای هر برنامه، انجام پروژه‌های تحقیقاتی موردنیاز

نیروهای نظامی، برگزاری جلسات چهره به چهره فرمانده با کارکنان زیرمجموعه خود و... از جمله شیوه‌های دریافت نظرهای کارکنان نظامی توسط فرماندهان می‌باشد. مشورت در ابعاد و مؤلفه‌های نظامی نیز تأثیرات مهمی بر جای می‌گذارد. برخی از تحقیقات صورت گرفته، به تأثیر مشارکت بر قدرت نرم اشاره دارد (شهرام‌نیا، فلاحی و رهبر قاضی، ۱۳۹۵). همچنین مشارکت منجر به ارتقای سرمایه اجتماعی می‌شود. سرمایه اجتماعی به‌عنوان عامل اساسی ایجاد وفاق، همبستگی، اعتماد ملی و مشروعیت می‌باشد (نریمانی، ۱۳۹۵). همچنین یکی از عوامل تأثیرگذار بر توانمندسازی سرمایه‌های انسانی نیروهای متخصص خلاق و بانگیزه هستند. از سوی دیگر، توانمندسازی نیروهای نظامی نیز می‌تواند حس مشارکت آنان را در امور سازمان ارتقاء بخشد (رضایی، نریمانی و رجب پور، ۱۳۹۳).

۲- اشتیاق به جهاد

آیه ۱۹۰ سوره بقره^۱ اولین آیه‌ای است که راجع به جنگ در مدینه بر پیامبر نازل شده است و منظور از «مقاتله» (پیکار) در راه خدا همانند جهاد برای عزت بخشیدن دین خدا و اعلائی کلمه حق است. در تفسیر این آیه، جوامع الجامع می‌نویسد: الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ؛ با کسانی که با شما مبارزه کرده و می‌جنگند، نه آنها که مانع انجام وظایف شما می‌شوند؛ بنابراین، این آیه با آیه: وَ قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً؛ «و متفقا همه با مشرکان کارزار کنید» (توبه/ ۳۶) نسخ شده است.

خدای تعالی در آیه ۶۰ سوره انفال^۲ فرمان آمادگی برای جهاد را صادر نموده است: در برابر آنها [دشمنان] آنچه توانایی دارید از «نیرو» آماده‌سازید (و نیز) اسب‌های ورزیده (برای میدان نبرد) تا به‌وسیله آن دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید. وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ؛ قوت به هر نوع نیرو و قدرتی که موجب پیروزی در جنگ است اطلاق می‌شود. «رباط» اسبی است که برای جهاد در راه خدا برای همیشه فراهم می‌شود و نیز ممکن است «رباط» به معنای «مرابطه» (یعنی مراقبت و محافظت) باشد و ممکن است «رباط» جمع «ربیط» (یعنی بسته‌شده) باشد مثل «فصال» که جمع «فصیل» است. تُرْهَبُونَ بِهٖ عَدُوِّ اللَّهِ وَ عَدُوِّكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ؛ «ترهبون» به تخفیف «هاء» و

^۱ وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَ لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ.

^۲ وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهٖ عَدُوُّ اللَّهِ وَ عَدُوِّكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مَا تَنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَظْلَمُونَ.

تشدید آن هر دو قرائت شده است؛ زیرا «أرهبته» و «رهبته» به هر دو گفته می‌شود و به یک معناست؛ یعنی به‌وسیله آنچه آماده می‌کنید دشمن خود و خدا یعنی اهل مکه و کافران دیگری را که اهل مکه نیستند بترسانید (طبرسی، ۱۳۷۴، ج ۲، ذیل سوره الأنفال/آیات ۵۹ تا ۶۲: ۴۹۴-۴۹۶).

هدف از جنگ و جهاد از منظر قرآن کریم ۱- تربیت گروه مسلمانان برای آمادگی زمام پیشوائی بشریت (سید قطب، ۱۳۷۸، ج ۱: ۷۲۲)، ۲- اعتلا فرمان الله در زمین و استقرار قانون خدا در زندگی و حفظ و حراست از مؤمنان (سید قطب، ۱۳۷۸، ج ۱: ۲۵۸ و طبرسی، ۱۳۷۴، ج ۲، ذیل آیات ۵ تا ۸ سوره الأنفال: ۴۴۸-۴۵۲)، ۳- رفع فتنه (سید قطب، ۱۳۷۸، ج اول: ۲۹۰) می‌باشد.

تفسیر جوامع الجامع ذیل آیه ۲۴۳ سوره بقره^۱ داستان نافرمانی قوم بنی‌اسرائیل در جنگ را تشریح می‌نماید و در آیات بعدی فرار از جنگ‌ها را مورد نکوهش قرار داده است. از سیاق آیه به دست می‌آید که به خاطر بی‌میلی شدید برخی از صحابه پیامبر نسبت به جهاد در راه خدا، گویی در خود این امر کراهت است. (طبرسی، ۱۳۷۴، ج ۱، ذیل سوره البقرة/آیه ۲۱۶: ۲۷۵). تفسیر جوامع الجامع در ذیل آیات ۱ الی ۹ سوره حشر در خصوص نکوهش مسلمانان از جهاد این‌گونه تفسیر می‌نماید: از ابن عباس روایت است که گروهی از مؤمنان پیش از مأمور شدن به جهاد می‌گفتند اگر بدانیم محبوب‌ترین اعمال در پیشگاه خدا چیست انجام خواهیم داد پس خداوند آنها را به جهاد در راه خود راهنمایی فرمود ولی در جنگ احد پشت به دشمن کردند، از این رو خدا آنان را سرزنش کرد (طبرسی، ۱۳۷۴، ج ۶، ذیل سوره الصف/آیات ۱ تا ۹: ۳۰۷).

تفسیر جوامع الجامع ذیل سوره الأنفال: (آیات ۵ تا ۸) نکوهش برخی مجرمان از جهاد با مشرکان مکه در جنگ بدر را تفسیر و روایت می‌نماید: درباره امری که آنها را به آن دعوت کردی بعد از آن که به آنها اعلام کردی که پیروز خواهند شد، با تو مجادله و گفتگو می‌کردند و آن امر، رویارویی با لشکر قریش بود چراکه آن را بر پیروزی ترجیح می‌دادند. گفتگو و مجادله آنها با پیامبر این بود که می‌گفتند: ما جز برای رویارویی با کاروان قریش بیرون نیامده‌ایم. و معنای آیه این است: شما سود و منفعت فوری را

^۱ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أُحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ (سوره بقره/۲۴۳)

می‌خواهید درحالی‌که خداوند چیزی را می‌خواهد که موجب برتری امور دین و یاری حق است و به همین سبب گروه دیگر را که دارای شوکت و قدرت است برای شما برگزیده و عده زیاد آنان را به دست عده کم شما مغلوب ساخته و آنها را خوار و ذلیل و شما را عزیز کرده است (طبرسی، ۱۳۷۴، ج ۲، ۵-۸/الأنفال: ۴۴۸-۴۵۲).

در دنیای امروزی کمتر کسی است که از عواقب هولناک جنگ و پیامدهای ناگوار آن باخبر نباشد مع‌هذا هنوز مواردی یافت می‌شود که با قساوت تمام و بدون در نظر گرفتن ملاحظات انسانی، مشتاق جنگ و تجاوز به حقوق دیگران هستند. جمهوری اسلامی ایران با سرمشق قرار دادن آیات قرآن کریم و الگو گرفتن از زندگی ائمه اطهار (ع) خصوصاً مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص)، همواره آماده و مهیای جهاد فی سبیل الله است. نیروهای مسلح ایران به استناد آیه‌ی ۶۰ سوره‌ی مبارکه انفال، به حول قوه الهی همواره آماده‌ی جهاد و دفاع از ملت اسلامی ایران خواهند بود.

از سوی دیگر، واژه جهاد برعکس آنچه امروزه از سوی سیاست‌مداران مطرح می‌شود، تنها به معنی جنگ و خون‌ریزی نیست؛ بلکه در اصل به معنی کوشش و مبارزه در عرصه‌های گوناگون است. در فرهنگ اسلامی مفهوم جهاد در دو نوع جهاد اکبر و جهاد اصغر تعریف شده است. جهاد اکبر، جهاد با نفس و هوای شهوانی است؛ اما از جهاد با دشمن بیرونی، تعبیر به جهاد اصغر می‌شود. در آیین نجات‌بخش اسلام که قوانین آن در جهت رشد، ترقی و تکامل مادی و معنوی بشریت است، اگر فرد یا جامعه‌ای با مانعی مواجه شود که نتواند صلح پایدار را مستقر کند، دستورهایی برای حذف این مانع وضع شده تا در روند تکاملی انسان وقفه‌ای پیش نیاید و آن فرمان، دستور جهاد و مبارزه با هر نیروی بازدارنده انسان از رشد، تکامل و استقرار صلح پایدار است. مطابق پارادایم‌ها و نظریات غالب در جهان معاصر - به‌ویژه تفکرات رئالیستی - تأمین صلح در گرو آمادگی برای جنگ است؛ این در حالی است که مطابق با آموزه‌های اسلامی پیش‌گفته، آمادگی رزم و جهاد مهم‌ترین ابزار برای ایجاد خوف و هراس در دل مشرکان و دشمنان می‌باشد تا آنها را از فکر و اندیشه تجاوز بازدارد.

قرن بیستم و بیست و یکم را قرن تغییر در مفاهیم سیاسی - راهبردی و نظامی می‌دانند. طی این قرون نوع و ماهیت جنگ‌ها به‌طور کلی دچار تغییر و دگرگونی شده و اقسام نوینی از جنگ پدیدار گشتند. اگر در نسل‌های گذشته جنگ‌ها به‌صورت خط آتش مستقیم و غیرمستقیم بود و نیروهای نظامی در یک خط رو درروی همدیگر قرار

می‌گرفتند، در جنگ‌های نسل جدید، میادین نظامی معنای خود را از دست داده، لجمن (لبه جلویی منطقه نبرد) در تمام سرزمین و کشور مفهوم می‌یابد. جنگ از نوع صرف نظامی و سخت به شیوه‌های نوینی همچون نیمه‌سخت و نرم و در حال حاضر به ترکیبی و چندبعدی دگرگون شده است. اگر در دورانی مجهز بودن به سلاح نظامی هدف بود، در عصر حاضر برخورداری از چند ابزار همچون روحیه مبارزه، فرماندهی نوین، قدرت نرم، جنگ شناختی و... نمود یافته است.

از سوی دیگر در عصر حاضر که انقلاب اسلامی ایران بازتولید مجدد اسلام ناب محمدی (ص) در قرن بیستم و تداوم آن در قرن بیست و یکم است، برای بقاء و تقویت اقتدار خود، نیازمند به تجهیز با شرایط نوین هست. در عصر حاضر دشمنان با بهره‌برداری از ظرفیت‌های کلان خود در حوزه‌های جنگ شناختی و روانی و ادغام آنها با سایر حوزه‌ها به‌ویژه در حوزه اقتصادی، امنیتی، نظامی، دیپلماتیک و... جنگ ترکیبی خود را علیه ج.ا. ایران به راه انداخته‌اند؛ همه این عرصه‌ها با یک پیوست رسانه‌ای همراه است تا اثرگذاری خود را افزون بخشیده و ضریب آسیب‌پذیری نظام مقدس اسلامی را مضاعف نماید. در چنین شرایطی مقام معظم رهبری مهم‌ترین سد و دفاع مرسوس را در مقابل جنگ ترکیبی، شناختی و پروپاگاندای دشمنان، همان اصل اساسی «جهاد» می‌دانند که با توجه به ماهیت نرم حمله دشمنان این دفاع نیز ماهیت فرهنگی بر خود یافته و در قالب «جهاد تبیین» به عنوان یک فریضه فوری و قطعی (بیانات مقام معظم رهبری در مورخ ۱۱/۱۹/۱۴۰۰) تعریف می‌گردد. به عبارت بهتر، وظیفه دفاع از کیان و ناموس دینی و میهنی در عصر حاضر با ابزار «روشنگری» صورت می‌پذیرد.

اسلام در گام اول، پیروان خویش را به یک زندگی مسالمت‌آمیز دعوت می‌کند و از تبعیت گمراهان و گمراه‌کنندگان بر حذر می‌دارد و در آیه ۱۲۷ سوره نساء، صلح را به واژه خیر تعبیر می‌کند. در آیه ۱۰ سوره حجرات، مؤمنان را برادر یکدیگر می‌داند و از آن‌ها می‌خواهد که میان خود صلح ایجاد کنند؛ به همین ترتیب در آیات و سوره‌های مختلف مسلمانان را بر ایجاد زیستی مسالمت‌آمیز با دیگر اقوام و ادیان نیز ترغیب می‌کند. اما در گام دوم، قرآن مجید برای رسیدن به صلحی پایدار، دستورهایی برای جنگ عادلانه صادر می‌کند؛ از جمله اینکه اسلام، ادامه جنگ را تا آنجا درست می‌داند که به مرحله «یکون الدین لله» برسد و چنانچه طرف مقابل از جنگ دست کشید، مسلمین نیز باید به جنگ خاتمه دهند. اسلام حتی از این مرتبه نیز جلوتر می‌رود و به

پیامبر دستور می‌دهد که به محض پیشنهاد صلح از سوی دشمن، بدون نگرانی صلح و دوستی را برقرار سازد (بدیع‌زادگان، ۱۰ دی ۱۴۰۲).

نتیجه آنکه در عصر کنونی، لزوم جهاد و تفکر جهادی همچون گذشته دارای اهمیت بوده و چه بسا با فراگیر و متنوع‌تر شدن تهدیدات، جهاد اهمیت بیشتر و وافرتری یافته است. اگر در گذشته تهدیدات، ماهیت نظامی صرف داشت، در حال حاضر تهدیدات از تنوع بیشتری برخوردار شده و در اقسام متعددی چون سخت، نیمه‌سخت، نرم، ترکیبی و شناختی، رسانه‌ای و... نیز گسترش یافته است؛ ولیکن راهبرد همان است با جهاد و روحیه جهادی در میادین جنگ و...

۳- حضور میدانی در جنگ‌ها و صحنه‌های نبرد

پیامبر اکرم (ص) شخصاً در جنگ‌ها و صحنه‌های نبرد مشارکت و حضور واقعی داشت. در جنگ‌هایی که خودش شرکت می‌کرد، شخصاً فرماندهی را به عهده می‌گرفت و دستورهای لازم را صادر می‌کرد و با سپردن مأموریت مناسب به هر یک از یگان‌های لازم، اصل همکاری را در همه غزوه‌ها حفظ می‌کرد؛ و با ایجاد همکاری میان صفوف گوناگون در زمان مناسب، راه پیروزی سپاه خویش را هموار می‌ساخت. به‌عنوان مثال، در جنگ خندق فقط با دستور حضور نداشت؛ با تن خود در وسط جمعیت حضور داشت؛ یعنی در حفر خندق و تحمل سختی‌ها و بردباری‌ها مثل دیگران حضور داشت که آیات ۶۲ و ۶۳ سوره نور به آن اشاره دارد. حضور میدانی پیامبر توأم با رعایت نظم و انضباط، نشان دادن آگاهی از تاکتیک‌ها و نبوغ نظامی‌گری، تلاش و سخت‌کوشی، ساده‌زیستی و تعاون و همکاری بود.

در نزد مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، مدیریت اجتماعی و نظامی پیامبر اسلام در حد اعلی بود و به همه کار سر می‌کشید. البته جامعه، جامعه‌ی کوچکی بود؛ مدینه بود و اطراف مدینه، و بعد هم مکه و یکی، دو شهر دیگر (بیانات در مورخ ۱۳۷۰/۰۷/۰۵). پیامبر خودش مدیریت امور فرماندهی را در جنگ‌ها به عهده داشت، هم مسائل نظامی را و هم امور دینی را شخصاً انجام می‌داد: در وسط میدان جنگ، همان وقتی که نیروهای خودش را مرتب می‌کرد، تشویق و تحریض می‌کرد، خودش دست به سلاح می‌برد و فرماندهی قاطع می‌کرد، یا آنها را تعلیم می‌داد که چه کار کنند، روی زانو می‌افتاد و دستش را پیش خدای متعال بلند می‌کرد و جلو مردم بنا می‌کرد به اشک ریختن و باخدا حرف زدن: پروردگارا! تو به ما کمک کن؛ پروردگارا! تو از ما پشتیبانی کن؛

پروردگارا! تو خودت دشمنانت را دفع کن. نه دعای او موجب می‌شد که نیرویش را به کار نگیرد؛ نه به کار گرفتن نیرو، موجب می‌شد که از توسل و تضرع و ارتباط با خدا غافل بماند؛ به هر دو توجه داشت (بیانات در مورخ ۱۳۸۰/۰۲/۲۸).

از حضور میدانی پیامبر اکرم (ص) در جنگ‌ها نمونه‌های وجود دارد. پیامبر در جنگ بدر شجاعانه به جنگ می‌پرداخت طوری که علی (علیه‌السلام) می‌فرماید هرگاه آتش جنگ شعله می‌کشید ما به رسول خدا پناه می‌بردیم که در آن لحظه کسی از ما همانند پیامبر به دشمن نزدیک‌تر نبود (نهج‌البلاغه عبده/ کلمات قصار، ۲۱۴). در غزوه خندق، پیامبر اولین کلنگ را خود به زمین زد و مشغول کندن زمین شد و علی (علیه‌السلام) خاک‌ها را بیرون می‌ریخت، از صورت آن حضرت عرق ریزش می‌کرد. پیامبر به جامعه اسلامی تفهیم کرد که فرمانده لشکر، و پیشوای جمعیت باید بسان افراد دیگر شریک غم بوده و پیوسته باری از دوش آنان بردارد. از این جمعیت، تلاش و کوشش پیامبر شور عجیبی در مسلمانان پدید آورد و همه بدون استثناء شروع به کار نمودند (راقدی، ج ۲، ۱۳۶۹). آخرین جنگی که آنها سراغ پیغمبر آمدند، جنگ خندق - یکی از آن جنگ‌های بسیار مهم - بود. همه‌ی نیرویشان را جمع کردند و از دیگران هم کمک گرفتند و گفتند می‌رویم پیغمبر و دویست نفر، سیصد نفر، پانصد نفر از یاران نزدیک او را قتل‌عام می‌کنیم؛ مدینه را هم غارت می‌کنیم و آسوده برمی‌گردیم؛ دیگر هیچ اثری از این‌ها نخواهد ماند. قبل از آن‌که این‌ها به مدینه برسند، پیغمبر اکرم از قضایا مطلع شد و آن خندق معروف را کند. یک‌طرف مدینه قابل نفوذ بود؛ لذا در آن‌جا خندقی تقریباً به عرض چهل متر گندند. ماه رمضان بود. طبق بعضی از روایات، هوا بسیار سرد بود؛ آن سال بارندگی هم نشده بود و مردم درآمدی نداشتند؛ لذا مشکلات فراوانی وجود داشت. سخت‌تر از همه، پیغمبر کار کرد. در کندن خندق، هر جا دید کسی خسته شده و گیر کرده و نمی‌تواند پیش برود، پیغمبر می‌رفت کلنگ را از او می‌گرفت و بنا می‌کرد به کار کردن؛ یعنی فقط با دستور حضور نداشت؛ با تن خود در وسط جمعیت حضور داشت (بیانات در مورخ ۲۸/۰۲/۱۳۸۰).

در نبردهای معاصر، فرماندهی یک فرآیند پیچیده و پویا است. ما می‌توانیم فرماندهی را به‌عنوان یک رهبری نظامی توصیف کنیم که با اعمال قدرت بر نیروهای نظامی تحت امر، با ارائه اطلاعات و پشتیبانی و جهت‌دهی به عملیات، آنها را هدایت می‌کند. بر این اساس، میدان نبرد، آوردگاه همه داشته‌های یک فرمانده است که بتواند آنچه از منابع

انسانی و لجستیکی در اختیار او قرار گرفته است را به بهترین نحو، مدیریت کرده و نیروهایش را به هدف مطلوب رهنمایی کند. واقعیت‌های میدانی در صحنه جنگ‌های معاصر بیانگر آن است که به واسطه توان بالای تکنولوژیکی، تغییرات مناطق مقدم جنگ سریعاً به مناطق دیگر کشیده شده و لذا در جنگ‌های نوین در همه جا باید جنگید. به دلیل وجود اهداف سیاسی، استراتژیکی و حیاتی در عمق، جنگ به طور همزمان در مرکز ثقل و خطوط مقدم صورت خواهد گرفت. به دلیل سرعت در ارسال اطلاعات به فرماندهان، کارشناسان و طراحان نظامی اعتقاد دارند که حضور فرماندهان در منطقه نبرد، با توجه به توانمندی‌های تکنولوژیکی، توان واحدهای عملیاتی را افزایش داده و اهداف استراتژیک را قابل دسترس می‌نماید. به عبارت بهتر، حضور فرمانده در صحنه نبرد، به سایر فرماندهان و کارکنان کمک می‌کند تا به سهولت تصمیم بگیرند و بیشتر در مورد ارزش‌ها و اهداف مورد نظر تمرکز کنند و نیروهای عمل‌کننده کمتر به تجزیه و تحلیل فنی مسائل و اتلاف وقت بپردازند.

حضور مستقیم و مؤثر فرمانده در میدان رزم در آوردگاه‌های معاصر، ویژگی‌هایی دارد که عبارتند از: پشتیبانی قاطع از تصمیم‌گیری، مدیریت کارآمد و مستقیم طراحان عملیات، برنامه‌ریزی سریع برای واکنش سریع، سرعت اطلاعات، یکپارچگی و وحدت نیروها، فهم برتر از فضای نبرد، دانش فعال و هوشمندانه برای تصمیم‌گیری دقیق و منطقی، تعامل اثربخش برای هماهنگ‌سازی تصمیمات و اشتراک‌گذاری ادراکات و آگاهی‌ها (رضایی، رشید و پوردستان، ۱۳۹۹).

۴- عدم جنگ در ماه‌های حرام

جنگ و خونریزی و اسارت در ۴ ماه از سال در میان اعراب (رجب، ذوالقعدة، ذو الحجه و محرم) حرام بود. همچنین مشرکان، قتل در حرم الهی را گناه بسیار بزرگی می‌دانستند. تفسیر جلاء الأذهان و جلاء الأحزان در خصوص دلایل نام‌گذاری ماه‌های حرام می‌نویسد: ماه‌ها دوازده است به نزدیک خدای تعالی در کتاب او یعنی لوح محفوظ و گفتند که: در کتاب‌ها که به پیغمبران فرستاده است یا در قضا و حکمی که کرده در آن روز که آسمان و زمین آفریده است، از این ماه‌ها چهار ماه حرام است یکی تنها و آن رجب است و سه پیوسته و آن ذوالقعدة است و ذو الحجه و محرم، و عرب این ماه‌ها را حرمت داشتندی و تعظیم کردند تا اگر مردی قاتل پدر و برادر را دیدی درین ماه‌ها او را تعرض نرسانیدی و چون اسلام آمد این ماه‌ها را حرمت و فضیلت بیفزود و خاصه ماه

رجب را که حق تعالی او را ازین چهار ماه برگزید (جرجانی، ۱۳۹۶، ج ۴: ۶۶). زهری گفت: قتال در ماه‌های حرام بود تا خدای تعالی سوره براءت فرستاد آنکه منسوخ شد. ابن جریج گفت: از عطاء بن ابی رباح پرسیدند که قتال در ماه‌های حرام منسوخ است یا نه؟ سوگند خورد که: منسوخ نیست و بر حکم خود است و درست آن است که منسوخ نیست برای آنکه دلیلی قاطع نیست بر نسخ او (جرجانی، ۱۳۹۶، ذیل سوره التوبة/آیه ۳۶، ج ۴: ۷۰).

برابر آیه ۲۱۷ سوره بقره، جنگ کردن در ماه‌های حرام گناه بزرگی است، لیکن در قرآن، دفاع و مقابله به مثل را در ماه‌های حرام جایز شمرده است. جنگ در ماه‌های حرام ممنوع می‌باشد اما درجایی که افرادی از احترام مسلمانان به این ماه‌ها سوءاستفاده کرده و حرمت این ماه را شکسته و دست به اسلحه برند، خداوند دستور داده است مسلمانان نیز در مقابل آنها بایستند، و جلو تجاوز و ظلم و ستم آنان را بگیرند.

مشرکان در سال انعقاد پیمان «حدیبیه» در ماه ذی‌قعدة که یکی از ماه‌های حرام بود قصد حمله به مسلمانان را داشتند و هنگامی که مسلمانان در نظر گرفتند برای انجام عمره رهسپار مکه شده و از سویی مایل نبودند در ماه حرام با مشرکان پیکار کنند، این آیه نازل و خطاب به آنان گفته شد: الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ؛ این ماه حرام در مقابل آن ماه حرام یعنی همان‌طور که آنان احترام ماه‌های حرام را نادیده گرفتند، شما نیز آن را نادیده بگیرید. «وَ الْحُرْمَاتُ قِصَاصٌ» یعنی در هر حرامی [که حلال شمرده شده] تلافی جایز است و کسی که حرمت چیزی را نادیده گرفت با آن مقابله می‌شود و در این هنگام که مشرکان احترام ماهی را که شما حرام می‌دانید، نادیده گرفته‌اند، شما نیز حرمت آن را نادیده بگیرید. سپس برای تأکید بیشتر [بر لزوم برخورد متقابل] می‌فرماید: فَمَنْ اغْتَدَى عَلَيْكُمْ تَأْخِرَ آيَةَ (طبرسی، ۱۳۷۴، ج ۱، ذیل البقرة/۱۹۴: ۲۵۲-۲۵۱).

در خصوص دلالت‌های عدم جنگ در ماه‌های حرام در جهان امروز باید گفت دین اسلام، دینی فرازمانی، فرامکانی، فرازبانی، فراملیتی و فرانژادی است. فرازمانی و فرامکانی بودن اسلام به معنای این است که این آیین مربوط به عصر و زمان و شرایط تاریخی و فرهنگی خاصی نیست، بلکه دین و شریعتی پایا، جاوید و همیشگی است و به اصطلاح کلامی شریعت خاتم است و شامل همه عصرها و نسل‌ها می‌شود. بر همین

مبنا، حکم حرام بودن جنگ در ماه‌های حرام نیز مسئله‌ای فرازمانی و ابدی می‌باشد که متعلق به قرون ابتدایی ظهور اسلام نبوده و در تمام تاریخ عینیت و وجوب می‌یابد. بعضی از مفسران تحریم جنگ در این چهار ماه را از زمان حضرت ابراهیم (ع) می‌دانند که در عصر جاهلیت عرب نیز به‌عنوان یک سنت به قوت خود باقی بود، هر چند آن‌ها طبق امیال و هوس‌های خود گاهی جای این ماه‌ها را تغییر می‌دادند، ولی در اسلام همواره ثابت و لایتغیر است که سه ماه آن پشت سرهم «ذی‌القعدة» و «ذی‌الحجه» و «محرم» و یک ماه جدا است و آن ماه «رجب» است و به قول عرب‌ها سه ماه «سرد» (پشت سرهم) و یک ماه «فرد» است. در حقیقت عرب چون پاس احترام این ماه‌ها را نگاه می‌داشتند، لذا از هرگونه قتل و غارت و آدم کشی در آن‌ها اکیداً ممانعت به عمل می‌آوردند. در این ماه‌ها عرب از تمامی نقاط جزیره عربستان به مکه می‌آمدند و مراسم عبادت و طواف انجام می‌دادند، یا به بازار عکاظ و اسواق دیگر می‌رفتند و به کار تجارت و مبادله کالا و ایراد شعر و خطابه می‌پرداختند. در ماه‌های حرام به کسی تعرض نمی‌شد. نه قتل و تجاوزی و نه هتک حرمتی، به وقوع نمی‌پیوست. حتی حیوانات هم از امنیت و آزادی برخوردار بودند و تأمین جانی داشتند. اگر در این مدت به کسی تعدی می‌شد، عموم قبایل خود را موظف می‌داشتند که متجاوز را سرکوب کنند و متعدی را به کیفر رسانند.

حرام بودن جنگیدن در ماه‌های حرام دارای استثنائاتی نیز می‌باشد، از جمله آنکه طبق آیات، این حکم در زمانی که موردتهاجم دشمنان واقع شویم، ملغی شده و بر وجوب دفاع تأکید می‌گردد. بر این اساس، تحریم جنگ در این ماه‌ها در صورتی است که جنگ از ناحیه دشمن به مسلمانان تحمیل نشود، اما در این صورت بدون شک مسلمانان باید به پا خیزند و دست روی دست نگذارند، زیرا احترام ماه حرام از ناحیه آنان نقض نشده بلکه از ناحیه دشمن نقض گردیده است. از سوی دیگر، تحریم جنگ در این چهار ماه علاوه بر آیین ابراهیم، در آیین یهود و مسیح و سایر آیین‌های آسمانی نیز بوده است (<https://tahoor.com/FA/Article>).

سؤال اساسی این است که در عصر حاضر، چرا بایستی اصل حرمت جنگ در ماه‌های حرام رعایت گردد؟ در پاسخ به این سؤال مهم بایستی اذعان داشت که ترک جنگ در ایام خاص، در عصر با عنوان «آتش‌بس» شناخته می‌شود. آتش‌بس در حقوق بین‌الملل عرفی و قراردادی جنگ، عبارت است از خودداری از تیراندازی و توقف موقتی عملیات

۱۰۳
حصرمانه و جنگی برای ترتیب دادن صلح یا انجام امور دیگر طبق این تعاریف، آتش‌بس، پیمان ترک جنگ به‌طور محدود و موقت است. در قرآن کریم این لفظ نیامده است، بلکه از مفاهیمی مانند ماه‌های حرام و معاهدات موقت مثل صلح حدیبیه آتش‌بس استفاده شده و در لسان عربی با واژه‌های «هدنه» و «مهاده» از آن یاد می‌شود. آتش‌بس، عنصر ضروری متارکه جنگ است و به‌طور کلی مراحل زیر را شامل می‌شود: ۱. صدور دستور آتش‌بس به‌وسیله طرفین به نیروها. ۲. طرفین می‌توانند مواضع دفاعی خود را در پشت خطوط آتش‌بس تنظیم کنند، ولی استقرار نیروها یا تجهیزات جدید ممنوع است. ۳. طرفین برای جلوگیری از برخورد نیروها با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند و درباره تغییرات کوچک محلی صحبت می‌کنند. ۴. خطوط موقت جدایی نیروها تعیین و احتمالاً یک منطقه غیرنظامی در نظر گرفته می‌شود. ۵. ناظران نظامی که در مقابل شورای امنیت سازمان ملل متحد مسئول هستند بر اجرای آتش‌بس نظارت می‌کنند.

در چند مخاصمه مسلحانه قرن بیستم همچون جنگ فرانسه و ویتنام (۲۰ ژوئیه ۱۹۵۴)، مخاصمه پرو - اکوادور (۳ فوریه ۱۹۸۱) جنگ فالکلند (۱۴ ژوئن ۱۹۸۲) و سه جنگ اعراب و اسرائیل (۱۹۵۶، ۱۹۶۷، ۱۹۷۳)، درگیری‌ها با برقراری آتش‌بس خاتمه یافتند؛ اما در پی آتش‌بس، معاهده صلح منعقد نشد. جنگ ایران و عراق (۱۳۶۷-۱۳۵۹) نیز با برقراری آتش‌بس و بدون انعقاد پیمان صلح جدید خاتمه یافت. نکته مهم «آتش‌بس» در جنگ این است که حتی برای چند روز یا یک روز هم دارای اثر و فایده است، زیرا همیشه ادامه یک کار با شروع مجدد آن پس از خاموشی تفاوت دارد و دومی به‌مراتب مشکل‌تر است. در دوران جنگ‌های ۲۰ ساله ویتنام، برای آتش‌بس یک‌روزه تلاش می‌کردند و این حکم، خود نشانه روح صلح‌طلبی اسلام است، اما اگر دشمن بخواهد از این قانون اسلامی سوءاستفاده کند و حریم ماه‌های حرام را بشکند اجازه مقابله به‌مثل به مسلمانان داده شده است.

۵- رعایت نظم و انضباط

یکی از اصول و مبانی مدیریت نظامی در طول حیات بشر نظم و انضباط می‌باشد. سن تزو معتقد بود اگر فرمانده با خیرخواهی بر افراد فرماندهی کند و آن‌ها را با انضباط متحد سازد، این امر پیروزی حتمی در بر خواهد داشت. وی به‌هم‌ریختگی و بی‌انضباطی ارتش را ضعف فرمانده می‌داند (سن تزو، ۱۳۸۹: ۱۰۸-۱۰۹). مقام معظم رهبری

«مدظله‌العالی» نیز با تأکید بر حفظ نظم و انسجام، آن را عاملی اساسی برای جلوگیری از تزلزل به‌ویژه در نیروهای نظامی دانسته‌اند (بیانات در مورخ ۱۳۵۹/۰۴/۲۸). نظم و انضباط بر کارهای پیامبر اکرم (ص) حکم‌فرما بود. اوقات خویش را تقسیم می‌کرده و به این عمل توصیه می‌نمود. اصحابش تحت تأثیر نفوذ او دقیقاً انضباط را رعایت می‌کردند (مطهری، ۱۳۸۷: ۱۱۳).

پیامبر در میدان‌های مختلف حضور داشت و بانظم جامعه اسلامی را مدیریت می‌نمود. از یک‌سو، مدیریت اجتماعی و نظامی او در حد اعلی بود و به همه کار سر می‌کشید. البته جامعه، جامعه‌ی کوچکی بود؛ مدینه بود و اطراف مدینه، و بعد هم مکه و یکی، دو شهر دیگر؛ اما به کار مردم اهتمام داشت و منظم و مرتب بود. در آن جامعه‌ی بدوی، مدیریت و دفتر و حساب و محاسبه و تشویق و تنبیه را در میان مردم باب کرد. این هم زندگی معاشرتی پیامبر بود که باید برای همه‌ی ما -هم برای مسئولان کشور، هم برای آحاد مردم- اسوه و الگو باشد (بیانات در مورخ ۱۳۷۰/۰۷/۵). بعد به دنبال آن تربیت قانونی است، انضباط قانونی. اول عامل به همه‌ی احکام اسلام، خود شخص نبی مکرم اسلام بود (بیانات در مورخ ۱۳۸۸/۰۴/۲۹). او حافظ و نگه‌دارنده ضابطه و قانون بود و نمی‌گذاشت قانون -چه توسط خودش، و چه توسط دیگران- نقض شود. خودش هم محکوم قوانین بود. آیات قرآن هم بر این نکته ناطق است. بر طبق همان قوانینی که مردم باید عمل می‌کردند، خود آن بزرگوار هم دقیقاً و به‌شدت عمل می‌کرد و اجازه نمی‌داد تخلفی بشود (بیانات در مورخ ۱۳۷۹/۰۲/۲۳). از سوی دیگر، این نظم و انضباط در میدان جنگ نیز قابل‌مشاهده بود. پیامبر پس از تصفیه لازم، با قوای خود که هفتصد نفر بودند به پای کوه احد رسید، بعد از ادای نماز صبح، صفوف مسلمانان را آراست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ذیل آیه ۱۲۱ و ۱۲۲/عمران). پیامبر کوه احد را پشت سر و مدینه را پیش رو قرار داد و درحالی‌که پیاده راه می‌رفت صفوف را منظم می‌کرد و جایگاه سرافسری را معین می‌نمود. دسته‌ای را مقدم و گروهی را مؤخر می‌ساخت. او به‌قدری در تنظیم صفوف دقت می‌کرد که هرگاه شانه‌سربازی جلوتر بود فوراً او را به عقب می‌برد (سبحانی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۴۵). عبدالله ابن جبیر را با پنجاه نفر از تیراندازان ماهر، مأمور ساخت در دهانه شکاف کوه قرار گیرند، و به آن‌ها اکیداً توصیه کرد که درهرحال از جای خود تکان نخورند و پشت سر سپاه را حفظ کنند، و فرمود حتی اگر ما دشمن را تا مکه تعقیب کنیم و یا اگر دشمن ما را شکست داد و ما را تا مدینه مجبور

۱۰۵
به عقب‌نشینی کرد، بازهم از سنگرگاه خود دور نشوید. نتیجه بی‌انضباطی مسلمانان در جنگ احد- خالد بن ولید که شکست قریش را قطعی دانست خواست از راه دره خارج شود و مسلمانان را از پشت سر مورد حمله قرار دهد ولی تیراندازان آن‌ها را مجبور به عقب‌نشینی کردند. این عقب‌نشینی قریش باعث شد جمعی از تازه‌مسلمانان به خیال اینکه دشمن شکست خورده است برای جمع‌آوری غنائم یک‌مرتبه پست‌های خود را ترک کنند، و حتی تیراندازانی که در بالای کوه ایستاده بودند، سنگر خود را ترک گفتند و به میدان جنگ ریختند، و هر قدر عبدالله بن جبیر دستور پیغمبر را متذکر شد به جز عده کمی که عددشان حدود ده نفر بود، در جایگاه حساس خود نایستادند. نتیجه مخالفت با دستور پیامبر این شد که خالد بن ولید با دویست نفر دیگر که در کمین بودند چون شکاف کوه را از پاسداران خالی دیدند، به سرعت بر سر عبدالله ابن جبیر تاختند و او را با یارانش کشتند، و از پشت سر به لشکر اسلام حمله آوردند. ناگهان مسلمانان از هر طرف خود را زیر شمشیر دشمن دیدند، نظم و هماهنگی آن‌ها از میان رفت، فراریان لشکر قریش همین‌که اوضاع را چنین دیدند، برگشتند و مسلمانان را دایره‌وار در میان گرفتند. در همین موقع افسر شجاع اسلام حمزه سیدالشهداء (ع) با بعضی دیگر از یاران شجاع پیامبر شربت شهادت نوشیدند، و جز عده معدودی که پروانه‌وار اطراف رهبر خود را گرفته بودند، بقیه از وحشت پا به فرار گذاشتند. در این جنگ خطرناک آنکه بیش از همه فداکاری می‌کرد و هر حمله‌ای که از جانب دشمن به پیغمبر می‌شد دفع می‌نمود، علی ابن ابی‌طالب (علیه‌السلام) بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۷۴ و ۷۵). چند عامل مهم دست‌به‌دست هم دادند و این حادثه غم‌انگیز و درعین حال عبرت‌آور را به وجود آوردند - عدم انضباط نظامی و مخالفت با فرمان مؤکد پیغمبر دایره به ماندن تیراندازان در سنگر حساس خود عامل مهم دیگری برای این شکست بود (طباطبایی، ۱۳۸۵، ذیل آیات ۱۳۹-۱۴۳).

در خصوص دلالت‌های انضباط در دوران معاصر باید گفت مهم‌ترین خصیصه یک ارتش نظم و انضباط است. ارتش بدون نظم معنا ندارد و این مفهوم جزء لاینفک نیروهای مسلح می‌باشد. نظم و انضباط در همه امور از ارکان موفقیت محسوب می‌شود به طوری که همه‌ی انسان‌های موفق در کارهای خود آن را رعایت می‌کنند. یکی از مواردی که تجلی نظم و انضباط در مدیریت نظامی است وجود سلسله‌مراتب است. در نیروهای مسلح هر کس باید سلسله‌مراتب خود را بداند و از دستورات فرماندهان خود

پیروی کند و الا نظامی در کار نخواهد بود و هرکسی به میل و اراده خودش رفتار می‌کند.

آنتونی گیدنز، جامعه‌شناس امریکایی، انضباط را تنظیم هماهنگ رفتار افراد می‌داند (گیدنز: ۳۷۴). انضباط عبارت است از وجود نظم و اطاعت در میان پرسنل نظامی که از راه آموزش صحیح بدست می‌آید. هدف نهایی انضباط، کسب موفقیت در رزم است (فرقانی و امکانی، ۱۳۸۱: ۶۹). هدف از انضباط این است که فرد را قادر به سازش با قوانین و مقرراتی (که فرهنگ یک گروه پذیرفته است)، کند. به طوری که او رفتار خود را با توقعات و خواست‌های گروه اجتماعی که در آن زندگی می‌کند، هماهنگ نماید.

در طی قرن ۱۷ میلادی واژه انضباط به آموزش‌های نظامی و کنترل شده‌ای که این آموزش بوجود می‌آورد اطلاق گردید. شکل‌های استاندارد شده سازمان نظامی بیش از همه در ارتش هلند پدید آمد و سپس به سرعت به سراسر اروپا گسترش یافت. موریس شاهزاده اورانژ (۱۶۲۵-۱۵۶۷)، نخستین آکادمی نظامی را در اروپا تأسیس کرد، آموزه‌های او بعدها در سراسر قاره اروپا به صورت روش استاندارد درآمد. معنای جدید یونیفورم و نیز انضباط را می‌توان در آموزش‌های او جستجو کرد. واژه یونیفورم در آغاز تنها یک صفت بود، اما به تدریج که پوشیدن لباس‌های یکنواخت در ارتش‌ها معمول گردید به صورت اسم درآمد. قبلاً سربازان اغلب کم و بیش هرگونه که مایل بودند لباس می‌پوشیدند. در طی قرن ۱۷ میلادی، پوشیدن یونیفورم در میان همه مراتب کاملاً معمول گردید. موریس همچنین قدم روی منظم، و پاداشتن افراد را معمول کرد. او خطوط فرماندهی را که از ژنرال‌ها تا سربازان عادی امتداد می‌یافت دایر کرد، و ارتش‌ها مدلی برای توسعه بروکراسی در خدمات اداری و سازمان‌های دیگر به وجود آوردند. ارتش‌های ثابت بزرگ، که در آن افراد می‌توانستند یک دوره خدمت حرفه‌ای را طی کنند، به صورت ویژگی عمده جوامع امروزی درآمد (گیدنز: ۳۷۵-۳۷۴). ارتش نسبت به سایر سازمان‌ها چندین برتری دارد. یکی از برتری‌ها، برتری سازمانی است. «از دیدگاه سازمانی ارتش‌های مدرن دارای سازمان متمرکز و انضباط شدید و سلسله مراتب دقیق هستند... قدرت نظامی غیرشخصی و ناشی از نشان و درجه است» (بشریه، ۱۴۰۲: ۲۶۹). انضباط نظامی سرچشمه همه انضباط‌هاست. بعد از آن، سازمان اقتصادی کلان دومین نهاد بزرگی است که به افراد آموزش انضباط می‌دهد. در نظر وبر، برای اثبات این

۱۰۷ که انضباط نظامی مطلوب برای کارخانه‌های سرمایه‌داری نوین و نیز کار کشاورزی عهد باستان بوده است، به دلیل خاصی نیاز نیست.

در تعاریف جدیدی که از انضباط می‌شود، مفهوم انضباط معنوی حائز اهمیت است. هر ظاهری را باطنی و هر صورت را معنایی است؛ انضباط معنوی روح و جان انضباط نظامی است و رابطه این دو همانند پوست و مغز و روح و جسم است که با یکدیگر همبستگی و پیوستگی دارند. متون دینی هم به رعایت و حفظ هر دو جنبه ظاهر و باطن تأکید دارد.

۶- وعده و امداد الهی

کلمه (امداد) به معنای رساندن مدد به نحو اتصال است و ظاهراً مصداق آیه شریفه، *واقع روز بدر است و البته این وعده را به شرط صبر و تقوا داده و فرموده است که: (ان تصبروا و تتقوا و یاتوکم من فورهم هذا) (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ذیل آیات ۱۲۳ تا ۱۲۷/عمران)*. وعده و نصرت الهی حوزه‌های مختلفی را شامل می‌شود. حوزه‌های نظامی، اقتصادی و سیاسی از جمله حوزه‌های نصرت الهی است. نصرت الهی یک اصل و سنت عمومی است که شامل همه آدمیان می‌شود.

دریافت نصرت الهی در جنگ‌ها به‌عنوان سنت الهی شروط عمومی دارد. استاد مرحوم علامه طباطبایی (ره) در خصوص عمومی بودن وعده الهی در جنگ‌ها می‌فرماید: و اما درباره روز جنگ احد در آیات قرآنی هیچ محلی دیده نمی‌شود که بتوان از آن استفاده کرد که در آن روز نیز ملائکه سپاه اسلام را یاری کرده باشند، و این خود روشن است، و اما در مورد روز احزاب و روز حنین هم هرچند در غیر آیات مورد بحث آیاتی است که دلالت دارد بر نزول ملائکه، مانند آیه: *(اذ جائتکم جنود فارسنا علیهم ریحاً و جنوداً لم تروها) که درباره جنگ احزاب است. (و آیه: و یوم حنین... و انزل جنوداً لم تروها) که درباره جنگ حنین است، الا این که لفظ آیه مورد بحث که می‌فرماید: (بلی ان تصبروا و تتقوا و یاتوکم من فورهم هذا) قاصر است از این که دلالت کند بر یک وعده عمومی درباره همه جنگ‌ها (طباطبایی، تفسیر المیزان).*

از جمله شروط عمومی دریافت نصرت الهی که در کتب تفسیری شیعه و اهل سنت آمده است عبارت‌اند از: ایمان به وعده الهی، پیروی از فرمان‌های پیغمبر، صبر و استقامت، تقوای الهی، به‌جا آوردن شکر نعمات الهی، استقبال از جهاد. به همین نسبت

نافرمانی از پیغمبر اسلام، عدم اعتقاد به وعده الهی، فرار از جهاد، بیراهه رفتن باعث عدم تحقق وعده الهی و شکست مسلمانان می‌گردد.

در تفسیر المیزان و تفسیر نمونه اشاره شده که پیروزی مسلمانان فقط از آن خدای متعال می‌باشد ملائکه هیچ اختیاری از خود ندارند: و (ما جعله الله الا بشری لکم): ملائکه مدرسان، در مسئله مدد رساندن و یاری کردن هیچ اختیاری ندارند، بلکه آنها اسباب ظاهری ای هستند که بشارت و آرامش قلبی را برای شما می‌آفرینند، نه این که راستی فتح و پیروزی شما مستند به یاری آنها باشد، و یاری آنها شما را از یاری خدا بی‌نیاز کند، نه، هیچ موجودی نیست که کسی را از خدا بی‌نیاز کند، خدائی که همه امور و اوامر به او منتهی می‌شود، خدای عزیزی که هرگز و تا ابد مغلوب کسی واقع نمی‌شود، خدا حکیمی که هیچ‌گاه دچار جهل نمی‌گردد (طباطبایی، ۱۳۸۵).

در جنگ‌های پیامبر، نصرت الهی از روش‌های مختلفی انجام شده است.

۱- انداختن ترس و وحشت در دل دشمن: کتب تفسیری قرآن، ترس و وحشت در دل کفار و دشمنان اسلام را در جنگ‌های بدر (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۳: ۴۹۸ ذیل آیات حشر)، احد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۱۲۴)، یهودیان بنی نظیر (شریف لاهیجی، ۱۳۹۰، آیات ۶ تا ۸/سوره الحشر، ج ۴: ۴۳۰ و مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۳: ۴۹۰ و ۴۹۸ ذیل آیات حشر)، و احزاب (طباطبایی، ۱۳۸۵، ج: ۱۶: ۴۵۱) بیان نمودند.

۲- فرستادن باد و طوفان علیه کفار و دشمنان: مثل نصرت الهی در جنگ احزاب (جوادی آملی، تفسیر سوره مبارکه احزاب جلسه ۷ مورخ ۱۳۹۲/۰۱/۲۸ و جلسه ۸ مورخ ۱۳۹۲/۰۱/۳۱ و طباطبایی، ۱۳۸۵، ج ۱۶: ۴۲۹ و کاشفی، بی‌تا: ۹۳۵).

۳- فرستادن فرشتگان از سوی خدای متعال برای حمایت مسلمانان و نابودی دشمنان اسلام: به عنوان مثال در جنگ بدر (طباطبایی، ۱۳۸۵) و در جنگ احزاب (طباطبایی، ۱۳۸۵، ج ۱۶: ۴۲۸).

۴- اعطای خواب سبک و آسوده و راحت از سوی خداوند متعال به مؤمنین: به عنوان مثال جنگ احد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۱۲۸).

وعده الهی یکی از متغیرهایی است که سرنوشت جنگ‌ها را تعیین می‌نماید. مؤمنین و کسانی که از راه راستین منحرف نشدند، می‌توانند همواره از نصرت الهی بهره‌مند گردند. یکی از روش‌های نصرت الهی، آرامش در دل‌های مؤمنان و ترس و دلهره در دل‌های دشمنان الهی است. مکارم شیرازی در این خصوص اشاره می‌نماید که موضوع انداختن

ترس در دل دشمن اشاره به یکی از عوامل مهم پیروزی در جنگ‌ها می‌کند که مخصوصاً امروز بسیار مورد توجه است که یکی از مهم‌ترین عوامل پیروزی، روحیه سرباز است و آن قدر که روحیه عالی سربازان در پیروزی تأثیر دارد کم و کیف آنها و چگونگی سلاح آنها اثر ندارد. اسلام با تقویت روح ایمان و عشق به جهاد و افتخار به شهادت و اتکای به خداوند قادر منان این روح را در مجاهدان خود به عالی‌ترین وجهی پرورش داد در حالی که بت پرستان خرافی که تکیه‌گاهشان بت‌های بی‌اراده و بی‌جان بود و عقیده به معاد و زندگی پس از مرگ نداشتند و خرافات افکار آنها را آلوده کرده بود روحیه‌ای ضعیف و ناتوان داشتند و یکی از عوامل مؤثر پیروزی مسلمانان بر آنها همین تفاوت روحیه بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۱۲۶). ایشان دلیل عدم هراس مؤمنان به این دلیل می‌داند که «آنچه طبیعی است اینکه مؤمنان در هر حال خود را پیروز می‌دانند خواه کشته و شهید شوند و خواه دشمن را در هم بکوبند، و کسی که منطقی این است ترس و وحشتی به خود راه نمی‌دهد، بلکه چنین انسان اعجوبه‌ای برای دشمنش وحشت‌انگیز است». همان‌گونه که در دنیای امروز نیز کشورهای بزرگی را می‌بینیم که با داشتن پیشرفته‌ترین سلاح‌ها، و بزرگ‌ترین ارتش‌ها، از گروهی اندک مؤمنان راستین ستیزه‌جوی وحشت دارند، و دائم می‌کوشند با آنها درگیر نشوند. در حدیثی از رسول خدا (ص) می‌خوانیم که فرمود: نصرت بالرعب مسيرة شهر! من از جانب خدا به وسیله ترس و وحشت دشمنان یاری شده‌ام به فاصله یک ماه. یعنی نه تنها کسانی که در میدان نبرد با من روبرو می‌شوند وحشت دارند بلکه در نقاطی که دشمن از من یک ماه راه فاصله دارد وحشت و اضطراب حاکم است! در مورد لشکریان حضرت مهدی (عج) نیز می‌خوانیم که سه لشکر او را یاری می‌کنند: الملائکة، و المؤمنون، و الرعب! فرشتگان و مؤمنان و ترس و وحشت! در حقیقت آنها سعی می‌کنند از برون ضربه نخورند اما خداوند از درون آنها را متلاشی می‌کند، و می‌دانیم ضربه درونی جانکاه‌تر و جبران‌ناپذیر است، چراکه اگر تمام سلاح‌ها و ارتش‌های دنیا در اختیار کسی باشد ولی روحیه نبرد نداشته باشد محکوم به شکست و نابودی است (مکارم شیرازی، ج ۲۳: ۴۹۹).

اعتقاد به این موضوع که «چنان نیست که پیروزی‌ها همیشه نتیجه جنگ‌های شما باشد، ولی خداوند رسولان خود را بر هر کس بخواهد مسلط می‌سازد، و خداوند بر همه چیز تواناست (و لکن الله یسلط رسله علی من یشاء و الله علی کل شیء قدير. آری پیروزی بر دشمن سرسخت و نیرومندی همچون یهود بنی نضیر با امدادهای غیبی

خداوند صورت گرفت، تا بدانید خداوند بر همه چیز قادر است، و می‌تواند در یک چشم بر هم زدن قومی نیرومند را زبون سازد، و گروهی اندک را بر آنها مسلط کند، و تمام امکانات را از گروه اول به گروه دوم منتقل نماید. اینجاست که مسلمانان می‌توانند در چنین میدان‌های هم‌درس معرفه‌الله بیاموزند، و هم نشانه‌های حقانیت پیامبر (ص) را ببینند، و هم برنامه اخلاص و اتکاء به ذات پاک خدا را در تمام مسیر راهشان یاد گیرند» (مکارم شیرازی، ج ۲۳: ۵۰۳) می‌تواند مدیریت نظامی خاص و ویژه‌ای را در دنیای معاصر برای نیروهای مسلح حاکم نماید.

از وقایع شب بعد از جنگ احد می‌توان آموخت که سربازانی که به لطف پروردگار اعتماد دارند و به وعده‌های پیغمبر نسبت به آینده دلگرم و مطمئن هستند، در میان این اضطراب و وحشت عمومی، خواب آسوده و آرام بخشی دارند درحالی‌که لباس جنگ در تن آنها و سلاح در کنار آنهاست. اما افراد ضعیف‌الایمان و ترسو در میان انبوهی از افکار ناراحت‌کننده، تمام شب را بیدار می‌مانند و پیروزی را بسیار بعید و یا غیرممکن می‌دانند.

یکی از مهم‌ترین رویدادهای جهان معاصر که مصداق بارز وعده صادق الهی در یاری مؤمنان است، واقعه‌ی صحرای طبس است. در پی شکست آمریکا در صحرای طبس، بار دیگر نظریه پیروزی فن‌آوری بر ایمان رد و بر حیثیت و اعتبار جهانی انقلاب اسلامی افزوده شد (خبرگزاری مشرق، کد خبر: ۱۴۸۳۱۶۵).

۷- نوآوری در تاکتیک‌های نظامی

«خلاقیت» به معنای ترکیب افکار به شیوه‌ای بی‌نظیر و یا ایجاد ارتباط غیرمعمول بین نظرات تعریف‌شده است (رابینز، ۱۹۹۴: ۳۹۹). به عبارت دیگر، خلاقیت فرایند تکامل بخشیدن به دیدگاه‌های بدیع و تخیلی درباره موقعیت‌های مختلف تعریف‌شده است (مورهد و گریفین، ۱۳۷۹: ۴۴۳). خلاقیت نقطه آغاز نوآوری است و «نوآوری» به معنای استفاده از افکار نو است. نوآوری فرایند فکر خلاق و تبدیل به محصول، خدمت یا شیوه‌ای نو برای انجام دادن کارهاست (کونتر، ۱۹۸۰: ۸۰۳).

یکی از عوامل موفقیت پیامبر در جنگ‌ها این است که ایشان دارای ویژگی خلاقیت و نوآوری بود. معمولاً مدیران خلاق از وضعیت موجود راضی نیستند؛ خطرپذیرند و در اوضاع خاص، تغییر شیوه می‌دهند. پیامبر از طرح‌ها و شیوه‌های جدید استقبال می‌کرد. ابتکارات، نبوغ و فنون پیامبر در جنگ‌ها حکایت از این می‌کند که ایشان از فنون و

تاکتیک‌های نظامی اطلاع داشت. پیامبر از توان تشخیص موقعیت خود و موقعیت دشمن را داشت و در انتخاب میدان نبرد، آرایش نظامی، مکان‌های راهبردی و سوق‌الجیشی کم‌نظیر بود.

در جنگ بدر، پیامبر به مسلمین فرمود: اگر انفرادی بجنگیم نابود خواهیم شد؛ اما اگر دسته‌جمعی پیکار کنیم، امید پیروزی داریم. سپس پیامبر روشی را به مسلمین آموخت که تقریباً هزار سال قبل از آن تاریخ، فلیپ پدر اسکندر مقدونی، این شیوه را ابداع کرد که در زبان یونانی آن را «فالانژ» می‌خواندند. فالانژ این بود که سربازان کنار هم می‌ایستادند به طوری که تهیگاه هر یک از آنها به تهیگاه دیگری می‌چسبید و بعد صف آنها خم می‌شد و به شکل مثلث یا مربع یا دایره درمی‌آمد. در آن مثلث یا دایره یا مربع روی تمام سربازان به یک‌طرف یعنی به سوی دشمن بود و پشت آنها به داخل مربع یا مثلث و دایره بود، در نتیجه دشمن نمی‌توانست از عقب به آنها حمله کند؛ برای این که به هر طرف که می‌رفت باروی سربازان روبرو می‌گردید. پیامبر برای اولین بار در تاریخ جزیره العرب این روش نظامی را وارد عربستان کرد و در جنگ بدر مورد استفاده قرار داد. آنچه سبب پیروزی مسلمانان در جنگ بدر شد، همین روش بدون سابقه در عربستان بود. پیامبر در آن روز از خود نبوغ نظامی نشان داد؛ زیرا سه دسته مثلث شکل به وجود آورد که هر یک از آنها مکمل و پشتیبان دیگری بود و دشمن از هر طرف که حمله می‌کرد به یکی از این دسته‌ها برخورد می‌کرد و درعین حال هر دسته پشتیبان دسته دیگری به شمار می‌آمد (شاهقلیان، ۱۳۹۹: ۱۷۰-۱۴۵). همچنین، پیامبر جای اردوی مسلمین را طوری قرار داده بود که آفتاب از طرف جلو به چشم آنها نتابد تا دیدگان آنها را خیره کند (شاهقلیان، ۱۳۹۹: ۱۷۰-۱۴۵).

در جنگ احد، شیوه صف کاملاً بدیع و جدید بود و نظیرش در شبه جزیره عربستان در جنگ‌ها معمول نبوده است. پیامبر در جنگ تا زمانی که اندک بودند و دشمن چندین برابر مسلمین بود از این شیوه استفاده کرده است. در جنگ احد و بدر از این شیوه استفاده کرد. پیامبر فریاد می‌زد از صف خارج نشوید. بعلاوه، یکی از تاکتیک‌های نظامی پیامبر در جنگ احد شناسایی دهانه کوه احد بود: عبدالله ابن جبیر را با پنجاه نفر از تیراندازان ماهر، مأمور ساخت در دهانه شکاف کوه قرار گیرند و به آنها اکیداً توصیه کرد که در هر حال از جای خود تکان نخورند و پشت سر سپاه را حفظ کنند و فرمود حتی اگر ما دشمن را تا مکه تعقیب کنیم و یا اگر دشمن ما را شکست داد و ما را تا مدینه

مجبور به عقب‌نشینی کرد، بازهم از سنگرگاه خود دور نشوید. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۷۳)

پیامبر اکرم (ص) در جنگ خندق تغییر شیوه داد. شیوه جنگی عرب‌ها بر کر و فر مبتنی بود. هدف طرح خندق، جلوگیری از تهاجم اولیه سواره‌نظام دشمن بود. اگر خندق نبود ۶۰۰ اسب‌سوار دشمن در همان تهاجم اولیه به‌صورت برق‌آسا خودشان را به مقر فرماندهی سپاه اسلام می‌رسانیدند. طرح خندق، که تحت مدیریت عالی پیامبر در کمتر از ۱۰ روز تکمیل شد از این نظر صد درصد به اهدافش رسید؛ یعنی از تهاجم اولیه سواره‌نظام دشمن جلوگیری کرد و خسارات مالی و جانی مسلمانان را نیز به صفر رسانید. در اینجا بود که لشکر اسلام به یاری ابتکاری روش‌های جدید در جنگ با حفر خندق و همچنین با فرمانده یگان و به‌کارگیری خدعه و برتری روح معنویت بر قریش و هم‌پیمانان آنان به پیروزی رسید (شاهقلیان، ۱۳۹۹: ۱۷۰-۱۴۵). این تاکتیک نظامی را محمد (ص)، از یک فرد ایرانی آموخته و گرنه، عرب با این فنون رزمی آشنایی نداشت (سبحانی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۱۲۸). طرح دفاعی حفر خندق، نقش مؤثری در صیانت و حفاظت اسلام و مسلمانان داشت. پیامبر (ص)، خود همراه گروهی موارد آسیب‌پذیری را بررسی فرمود و محل خفر خندق را با خط مخصوصی تعیین کرد (سبحانی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۱۲۶).

امروزه به علت جهانی‌شدن و فضای رقابتی به وجود آمده تحت تأثیر آن، فناوری و نوآوری نقشی حیاتی در خلق ثروت و رشد اقتصادی کشورها ایفا می‌کنند. با توجه به این موضوع می‌توان گفت نوآوری به‌عنوان اصلی اساسی در فرآیند توسعه کشورها باید مدنظر قرار گیرد، درواقع رشد بسیار سریع دانش‌های عملی و فناوریانه، فقط زمانی منجر به منافع اجتماعی برای کشورها می‌شوند که به صورتی اثربخش این دانش‌ها تبدیل به نوآوری شوند (طهرانی، ۱۳۹۵). از سوی دیگر، گستردگی مأموریت‌های حوزه نظامی دربخش‌های مختلف عملیاتی ورزمی، فرماندهی و کنترل، فناوری، ساخت و نگهداری تجهیزات و ادوات نظامی و حتی پشتیبانی، لجستیک و خدمات اداری و مالی، ضرورت نوآوری و مدیریت دانش در حوزه نظامی- دفاعی را از اهمیت مضاعفی برخوردار نموده است (صمیمی، ۱۳۹۷).

ارائه خلاقیت و ایده‌های نوآورانه از جمله ویژگی‌های بارز سازمان‌های نظامی در طول تاریخ جنگ‌های بزرگ دنیاست. نوآوری و خلاقیت در پاسخگویی سازمان‌های نظامی به

۱۱۳ تغییرات ایجاد شده در محیط عملیاتی آنها نقش بسیار مهمی را ایفا می‌کند. نوآوری باعث حل مسائل و نقاط ضعف و افزایش کارایی و اثربخشی کارکنان در سازمان‌های نظامی می‌شود (نیک‌پور، پوررشیدی و نویری آیدیشه، ۱۳۹۳: ۱۹۹-۲۲۲).

جدا از مسئله اهمیت، ضرورت و نقش و جایگاه فناوری و نوآوری در حوزه نظامی، در سالیان اخیر شاهد پدیده‌ای تحت عنوان «استارت‌آپ‌ها» در حوزه نظامی هستیم. استارت‌آپ‌های نظامی، جزء مهمی از فضای فناوری هستند که با نوآوری و تکنولوژی خود، به حل چالش‌های امنیتی و نظامی می‌پردازند. این شرکت‌ها با تمرکز بر روی فناوری‌های پیشرفته مانند هوش مصنوعی، رباتیک و سامانه‌های نوری، به مقابله با تهدیدات نظامی و ارتقاء امکانات نظامی می‌پردازند. موضوع استارت‌آپ‌های نظامی در دهه‌های اخیر به دلیل نیاز روزافزون به تکنولوژی‌های پیشرفته در حوزه دفاع و امنیت به‌شدت به اهمیت پیدا کرده است. این شرکت‌ها با ساختار کوچک و انعطاف‌پذیری که دارند، قادرند به سرعت واکنش نشان دهند و فناوری‌های نوینی را برای بهبود تجهیزات نظامی ارائه کنند. استارت‌آپ‌های نظامی نه تنها در بهبود عملکرد نظامی کمک می‌کنند بلکه به کاهش هزینه‌ها و زمان موردنیاز برای توسعه فناوری‌های نظامی نیز کمک می‌کنند. این شرکت‌ها با نوآوری مداوم خود، به فراهم کردن راهکارهایی برای بهبود امنیت کشورها و نیروهای نظامی می‌پردازند (<https://viracc.ir/military-startups>).

۸- صبر و استقامت

صبر در زندگی پیغمبر یک چیز برجسته‌ای است؛ البته درباره‌ی صبر، مفهوم صبر و وظیفه‌ی صبر در جاهای مختلف قرآن ده‌ها آیه هست. صبر یعنی پایداری؛ در مقابل میل به گناه، بی‌حالی و بیکاری و تنبلی به انجام‌وظیفه، در مقابل دشمن در مقابل مصائب گوناگون، انسان پایداری کند؛ خودش را حفظ کند؛ این معنای صبر است؛ صبر یعنی پایداری (بیانات در مورخ ۱۳۹۶/۰۹/۱۵). صبر به معنی استقامت است و لذا در برابر ضعف و تسلیم قرار گرفته و ضمناً صابران و نیکوکاران در یک ردیف قرار گرفته‌اند زیرا می‌فرماید: و الله یحب الصابرين و در آیه دیگر می‌فرماید نیکوکاری بدون استقامت ممکن نیست، زیرا در برابر هر شخص نیکوکار، هزاران مشکل وجود دارد که اگر فاقد استقامت باشد به‌زودی کار خود را رها خواهد ساخت (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۱۲۲).

از همان قدم اول (از اول بعثت)، خدای متعال دستور صبر به پیغمبر داده است؛ اما آن صبری هم که مربوط به پیغمبر است زیاد است؛ بیش از ده مورد — شاید حدود بیست مورد — خطاب به پیغمبر در مورد صبر هست. در سوره‌ی مدثر: (وَ لِرَبِّكَ فَاصْبِرْ)، در سوره‌ی مزمل: (وَ اصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ)؛ (سوره‌ی مدثر و مزمل جزو اولین سوره‌هایی است که بر پیغمبر نازل شده) — از همان قدم اول، خدای متعال به پیغمبر (ص) می‌گوید باید صبر داشته باشی. قریب به بیست جا خطاب به پیغمبر، امر به صبر شده است: «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ» در روایات متعدّد هم هست که صبر به صبر عن المعصیة، صبر علی الطاعة و صبر در مقابل حوادث تقسیم می‌شود (بیانات در مورخ ۱۳۹۶/۰۹/۱۵). در نظر مقام معظم رهبری «مدظله‌العالی»، با استقامت پیامبر، یاران آن چنانی تربیت شدند. با استقامت او، در آنجایی که هیچ ذهنی گمان نمی‌برد، خیمه مدنیّت ماندگار بشری در وسط صحراهای بی‌آب و علف عربستان برافراشته شد؛ «فلذلک فادع و استقم كما امرت». اینها اخلاق شخصی پیامبر است (بیانات در مورخ ۱۳۷۹/۰۲/۲۳).

در سوره‌ی «هود» خدای متعال به پیغمبر می‌فرماید: «فاستقم كما امرت و من تاب معك و لا تطغوا». یک روایتی از پیغمبر (ص) هست که فرمود: «شیتینی سوره هود»؛ یعنی سوره‌ی «هود» من را پیر کرد؛ از بس بار این سوره سنگین بود. کجای سوره‌ی هود؟ نقل شده است که مراد، همین آیه‌ی «فاستقم كما امرت» است. چرا پیغمبر را پیر کند؟ چون در این آیه می‌فرماید: همچنانی که به تو دستور دادیم، در این راه ایستادگی کن، استقامت کن و صبر نشان بده. خود این ایستادگی کار دشواری است. لیکن از این مهم‌تر به گمان من، آن جمله‌ی بعد است: «و من تاب معك». پیغمبر فقط مأمور نیست که خودش ایستادگی کند؛ باید خیل عظیم مؤمنان را هم در همین راه به ایستادگی وادار کند. مؤمنین را در بین این دو جاذبه‌ی قوی — جاذبه‌ی فشار دشمن و جاذبه‌ی فشار درونی دل هوسران — و این دو مغناطیس، در خط مستقیم نگه‌داشتن و هدایت کردن، به گمان زیاد، این، آن کاری است که پیغمبر را پیر کرد (بیانات در مورخ ۱۳۸۵/۰۱/۰۶).

تفسیر جوامع الجامع ذیل آیات ۶۳ تا ۶۶ سوره‌ی الأنفال (که در محلی به نام «بیداء» در جنگ بدر و پیش از شروع جنگ نازل شد) می‌نویسد: یا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ؛ «تحریض»، مبالغه در تشویق به کاری است و از ماده «حرض» است و «حرض» این است که مرض آن چنان بر انسان چیره شود که او را مشرف به مرگ سازد.

این امر وعده‌ای است از جانب خداوند که اگر گروه مؤمنان در میدان جنگ شکست‌خیزی کنند به یاری خداوند بر ده برابر خود از کافران پیروز می‌شوند. بَأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ؛ یعنی چون کافران نادان‌اند همانند چهارپایان بدون توجه به پاداش می‌جنگند. ابن جریج می‌گوید: مؤمنان موظف بودند فرار نکنند و یک نفر از آنان در برابر ده نفر پایداری کند و پیامبر حمزه بن عبد المطلب را همراه با سی سوار به میدان جنگ فرستاد و او با ابوجهل که سیصد سوار همراه او بود روبرو شد. این امر بر مسلمانان سنگین و گران آمد و بعد از مدتی از آن شکوه کردند لذا این حکم نسخ شد و با پایداری یک نفر در برابر دو نفر از کافران به آن‌ها تخفیف داده شد. مقصود از «ضعف»، ناتوانی جسمی است. بعضی گفته‌اند مقصود از آن، ضعف بصیرت و استقامت در دین است و مؤمنان در این امر با یکدیگر متفاوت بودند (طبرسی، ۱۳۷۴، ج ۲، سوره الأنفال/۶۳ تا ۶۶: ۵۰۰-۴۹۹).

در روز احد همه مهاجرین و انصار جز ۱۳ نفر (که با پیامبر ۱۴ نفر می‌شدند) فرار کردند از این ۱۳ نفر ۸ نفر از انصار و ۵ نفر از مهاجرین بودند که در شخص این افراد اختلاف شده به جز علی (علیه‌السلام) و طلحه که همه بالاتفاق گفته‌اند آن‌ها فرار نکردند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، ۱۲۱). به دنبال حوادث احد آیه فوق، با یادآوری شجاعت و ایمان و استقامت مجاهدان و یاران پیامبران گذشته، مسلمانان را به شجاعت و فداکاری و پایداری تشویق می‌کند و ضمناً آن دسته‌ای را که از میدان احد فرار کردند سرزنش می‌نماید (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۱۳۵).

تفسیر شریف لاهیجی ذیل سوره النحل/آیات ۱۲۴ تا ۱۲۷ ماجرای احد را روایت می‌کند: چون در حرب احد کفار قریش حمزه عم پیغمبر را مثله کرده بودند حضرت رسالت پناه بعد از استماع آن در غایت حزن فرمودند که: «لئن أمکنی اللّٰه من قریش لأقتلن سبعین رجلاً منهم» و در بعضی نسخ بجای لاقتلن «لأمثلن» است و ظاهراً نسخه اولی تصحیف باشد و بعد از آنکه حضرت این سخن را گفتند آیه آمد که: (وَإِنْ عَاقَبْتُمْ) و اگر عقوبت کنید شما بر وجه جزا و مکافات فَعَاقِبُوا پس عقوبت کنید (بِمِثْلِ مَا عُوِقِبْتُمْ بِهِ) مانند آنچه عقوبت کرده شده‌اید بدان بدون زیادتى و نقصان (وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ) و اگر

۱- ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۱۲۵) وَ إِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ (۱۲۶) وَ اصْبِرْ وَ مَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَ لَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَ لَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ (۱۲۷)

صبر کنید و از مکافات درگذرید (لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ) هرآینه آن صبر بهتر است از انتقام مر صبر کنندگان را؛ و بعد از حکم عام خطاب به رسول خود می‌کند و می‌فرماید: (وَ اصْبِرْ) و صبر کن ای محمد از محنت‌ها و آزارهای روز احد (وَ مَا صَبْرُكَ) و نیست صبر تو (إِلَّا بِاللَّهِ) مگر بتوفیق و تثبیت و تیسیر خدای تعالی و بعد از نزول این آیه کریمه حضرت از مکافات گذشته اختیار صبر کردند (وَ لَا تَحْزَنْ) و اندوهناک مباش بر اعراض کافران از تو و از دین تو و از تسلط ایشان بر لشکر تو یا آنکه محزون مباش بر اصحاب خود و آنچه بر سر اصحاب تو آوردند زیرا که در بدل آزار بهشت نصیب ایشان خواهد شد (وَ لَا تَكُ فِي ضَيْقٍ) و مباش در تنگدلی (مِمَّا يَمْكُرُونَ) از آنچه مکر می‌نمایند کفار را ایصال اذیت بر شما و بر اصحاب شما. (إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا) به درستی که خدای تعالی با آنان است که پرهیز کردند از شرک و معاصی (وَ الَّذِينَ هُمْ مُخْسِنُونَ) و با آنان است که آنها نیکوکاران و موحدان‌اند یعنی نصرت ایشان می‌کند و حفظ می‌نمایند ایشان را (لاهیجی، ۱۳۹۰، ج ۲، سوره النحل/آیات ۱۲۴ تا ۱۲۷: ۷۷۱-۷۷۰).

فرماندهی معظم کل قوا «مدظله‌العالی» برای پیروزی مردم و نخبگان و مسئولین ایران و سایر ملت‌ها نسخه‌ای دارند و آن است که: اگر ملت‌ها و زبندگان و نخبگان استقامت را فراموش نکنند، قطعاً پیروزی نصیب خواهد شد (بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۹۶/۰۹/۱۵). لازمه صبر استمرار حرکت است: لازمه‌ی صبر و پایداری برای من و شما که مسئولیم در این کشور، این است که متوقف نشویم؛ حرکت نباید توقف پیدا کند، باید ادامه پیدا کند؛ این صبر است. این می‌شود پیروی از پیغمبر (ص) (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ)؛ ما امروز بیش از همه چیز به پایداری احتیاج داریم (بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۹۶/۰۹/۱۵). شما مسئولینی که در اینجا تشریف دارید و مسئولین کشور در همه‌ی رده‌ها، آنچه از همه چیز برایتان مهم‌تر است صبر است. بایستی پایداری کنید، مقاومت کنید، فشارها را تحمل کنید، مشکلات را تحمل کنید و راه را ادامه بدهید؛ متوقف نباید بشوید (بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۹۶/۰۹/۱۵). استقامت در میدان‌های مختلف با همدیگر متفاوت است. در میدان جنگ نظامی یک‌جور است، در میدان جنگ سیاسی یک‌جور است، در میدان جنگ اراده‌ها یک‌جور است؛ در همه‌ی این‌ها استقامت لازم است. اگر ملت‌ها و زبندگان و

نخبگان استقامت را فراموش نکنند، قطعاً پیروزی نصیب خواهد شد (بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۹۶/۰۹/۱۵).

۹- کسب اطلاعات و حفظ اسرار

به نظر سن تزو شناخت دشمن و شناخت خود، موجب رستن از خطر (شکست و پیروزی) در همه جنگ‌هاست. شناخت خود و شناختن دشمن، با یک پیروزی و یک شکست همراه است (سن تزو، ۱۳۸۹: ۶۱). پیامبر اسلام در نبردها به کسب اطلاعات اهمیت فراوان می‌داد و این اصل، مبنای اتخاذ تاکتیک‌ها و نقشه‌های جنگ بود. امام علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: «پیروزی در پرتو دوراندیشی است و دوراندیشی در به‌کارگیری صحیح اندیشه است و اندیشه صحیح با رازداری میسر است».

آن زمانی که پیامبر (ص) در مدینه سکنی گزید، پیوسته مأموران زبردست را روانه اطراف می‌کرد تا حضرت را از اوضاع و خارج مدینه آگاه سازند و پس از گزارش کارها و حرکات دشمنان، آن حضرت کارهای لازم را برای دفع حرکات دشمنان فراهم می‌ساخت و این یکی از مهم‌ترین روش‌های رسول‌الله (ص) در سیره سیاسی آن حضرت است (شاهقلیان، ۱۳۹۹: ۱۷۰-۱۴۵). کسب اخبار از عموی خود پیرامون لشکر نیرومند قریش به قصد جنگ با پیامبر (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۷۰)، کسب خبر پیامبر (ص) از برخی‌ها در خصوص سپاه قریش که نزدیک مدینه در دامنه کوه بودند، مأمور کردن فردی جهت عبور از خندق و به دست آوردن اطلاعاتی از اوضاع دشمن، آگاهی از پیمان شکنی بنی‌قریظه پیامبر گرامی (ص) به وسیله مأموران زبردست خود، روانه ساختن پیشتازان جنگ پیش از محاصره خیبر و پرسیدن از اوضاع و احوال یهودیان در ششمین شب از یک فرد دستگیر شده یهودی (سبحانی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۳۲، ۱۳۲، ۱۴۴، ۲۵۸) از جمله اقدامات پیامبر (ص) محسوب می‌شود.

حفظ اسرار نظامی یکی از اصول مدیریت نظامی پیامبر محسوب می‌شود. حتی پیامبر در عملیات‌هایی که خود حضور نداشت حفظ اسرار نظامی را مورد تأکید قرار می‌داد: گزارش رسید قبيله بنی‌اسد، درصدد تسخیر مدینه و قتل و غارت اموال مسلمانان هستند. پیامبر فوراً یک گروه صدوپنجاه نفری را به فرماندهی ابوسلمه، روانه منطقه توطئه‌کنندگان ساخت. پیامبر به فرمانده دستور داد که هدف اصلی سفر را پنهان سازد و از بیراهه برود. روزها استراحت و شب‌ها راه‌پیمایی نماید. او دستور پیامبر را عمل کرد.

شبانه قبیله بنی اسد را محاصره نمود و توطئه را در نطفه خفه ساخت (سبحانی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۸۲ و ۸۱).

در قرآن مجید، فاش ساختن اسرار نظامی مورد نکوهش قرار گرفته است: یهودیان بنی قریظه، پس از محاصره دژ از پیامبر درخواست کردند که ابوالبابه اولی را بفرستد تا با او به مشورت بپردازند. ابوالبابه با بنی قریظه پیمان دوستی داشت. وقتی وی وارد دژ شد، زنان و مردان یهود، گرد وی جمع شده گریه و شیون آغاز کردند، و گفتند: آیا صلاح است که ما بدون قید و شرط تسلیم شویم؟ ابوالبابه گفت: بلی ولی با دست اشاره به گلو کرد. یعنی اگر تسلیم گردید، کشته خواهید شد. ولی ابوالبابه از این که به مصالح عالی اسلام و مسلمانان خیانت ورزید، و اسرار آن را فاش ساخت، سخت پشیمان شد. این آیه درباره خیانت ابوالبابه نازل گردید: ای افراد باایمان هرگز از روی علم، به خدا و رسول وی و امانت‌هایی که در اختیار شما قرار گرفته خیانت مورزید (سوره انفال/۲۷). شش روز گذشت سحرگاهان پیک وحی فرود آمد و آیه زیر را که حاکی از آمرزش ابوالبابه است، آورد: گروهی دیگر از آنها به گناهان خود اعتراف کرده، عمل نیک و بد را به هم آمیخته‌اند، شاید خداوند توبه آنها را بپذیرد، خداوند آمرزنده و رحیم است. (توبه/۱۰۲)

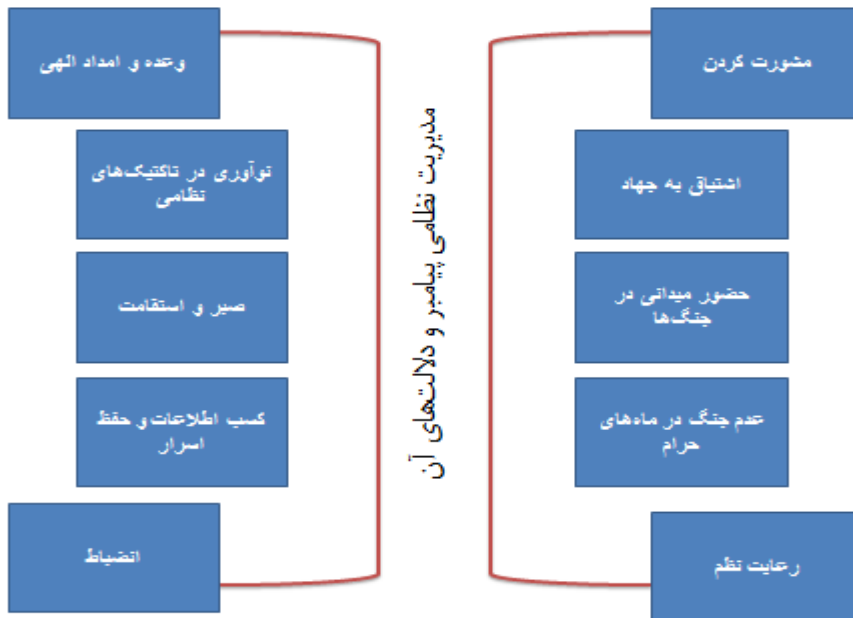
حفظ اسرار و رازداری یکی از عوامل مهم در جنگ‌ها از ابتدای تاریخ تاکنون بوده و به‌عنوان مهم‌ترین عامل مؤثر و تضمین‌کننده پیروزی برای نیروهای مسلح هر کشور است، به‌گونه‌ای که بی‌توجهی به آن در همه زمینه‌ها، صدمات جبران‌ناپذیری برای کشور به دنبال خواهد داشت. در تاریخ و روایات اسلامی، یکی از شاخه‌های رازداری، حفظ اسرار نظامی و سیاسی کشورهای اسلامی است و بسیاری از پیروزی‌های پیامبر (ص) مرهون حفظ اسرار نظامی و سیاسی بود. در عصر حاضر نیز، مهم‌ترین وظیفه یک سازمان نظامی، آن است که ضمن جمع‌آوری اطلاعات، نسبت به بررسی اطلاعات پیشین با اطلاعات کسب‌شده جدید از منابع مختلف اطلاعاتی، داده‌های عمومی را از اطلاعات سری تفکیک نموده و ضمن اهمیت دادن به اطلاعات عمومی، اطلاعات سری را در فرآیندی خاص به نتیجه‌گیری نزدیک نمود؛ بنابراین، یکی از مهم‌ترین ارکان مدیریت نظامی این است که شخص مدیر، مأمورین و همکاران خبره را با مسئولیت اطلاعات و کسب اخبار و... از تحرکات دشمن و نیز عناصر نفوذی دشمن، به کار گیرد.

مهم‌ترین ویژگی عصر حاضر، ورود آن به دورانی از مدیریت نظامی است که مهم‌ترین ویژگی این دوران، جنگ‌های است که مبتنی بر دفاع و حمله دانش‌بنیان هستند. جنگ‌های آینده ویژگی‌هایی مانند: تحول در جمع‌آوری، تبادل و پردازش اطلاعات؛ دانش و فناوری محور بودن؛ دقت و هوشمندی؛ اهمیت روزافزون فرماندهی و کنترل و... را در خود نهفته است. این جنگ‌ها به شدت متکی بر عنصر اطلاعات بوده و فرماندهان نظامی را ناگزیر از جمع‌آوری آن می‌نماید. دستیابی به اطلاعات سری و محرمانه همانند شمشیری دو لبه بوده که هر دو طرف جبهه جنگ را برای دسترسی به این اطلاعات ترغیب و حتی مجبور می‌کند، لذا در کنار عنصر دسترسی به اطلاعات به‌ویژه از جبهه دشمن، رازداری و صیانت از اسرار نظامی جبهه خودی نیز بسیار حائز اهمیت است.

در علم نظامی معاصر، کسب و حفظ اطلاعات را تحت مفاهیم «دفاع اطلاعاتی» و «جنگ اطلاعاتی» تعریف می‌کنند. مقصود از «جنگ اطلاعاتی»، عملیات تهاجمی و تدافعی است که توسط سازمان‌های تشکیلاتی یا فردی با سیاست‌های خاص و اهداف راهبردی برای بهره‌برداری و یا تخریب اطلاعات موجود در رایانه‌ها یا شبکه اینترنت و دیگر دستگاه‌های اطلاعات شبکه‌ای به کار گرفته می‌شود. جنگ اطلاعاتی یک ویژگی درگیری‌های نظامی است که سامانه‌های اطلاعاتی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم مورد تهاجم واقع شده یا از آنها دفاع می‌شود تا بدین ترتیب داده‌ها، دانش، باورها یا پتانسیل جنگجوی دشمن افت کرده یا کاملاً نابود شود و درعین حال داده‌ها، دانش، باورها و میل جنگجویی نیروهای خودی حفظ شود (<https://vpr.um.ac.ir/index.php/fa/intelligence-defense>).

در طرف مقابل این تعاریف، شاهد مفهوم دیگری هستیم که ضرورت و اهمیت اطلاعات و اسرار نظامی را برای ما مشخص می‌نماید و آن «امنیت اطلاعاتی» است. امنیت اطلاعاتی عبارت است از فرایند شناسایی و تحلیل اطلاعاتی که برای عملیات‌های نیروهای خودی حیاتی می‌باشد و شامل موارد زیر است:

- * شناسایی اطلاعاتی که سامانه‌های اطلاعاتی دشمن می‌توانند آن را مشاهده نمایند.
- * تعیین مؤلفه‌هایی که نشان می‌دهد سامانه‌های اطلاعاتی مهاجم، چگونه اطلاعات حیاتی را در زمان مناسب برای بهره‌برداری نیروهای دشمن استخراج می‌کنند.
- * گزینش و اجرای اقداماتی که آسیب‌پذیری برای اقدامات نیروهای خودی را در برابر سوءاستفاده نیروهای دشمن از بین برده یا کاهش می‌دهند.



شکل (۱) مؤلفه‌های مدیریت نظامی پیامبر (ص)

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

- ۱- تصویب رساله‌های کارشناسی ارشد و دکترا در خصوص احصای مبانی، اصول و روش و بینش مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص) و دلالت‌های آن در دوران معاصر با استفاده از ظرفیت‌های دانشگاهی و مراکز تحقیقاتی در سطح نیروهای مسلح.
- ۲- تدوین جزوات و کتاب‌هایی پیرامون «مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص) بر اساس منظومه فکری مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)» (که بخشی از مؤلفه‌ها در این مقاله بدان اشاره گردید) و توزیع آن در بین فرماندهان و دانشجویان دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح.
- ۳- شناسایی و پیاده‌سازی فرامین و تدابیر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در خصوص مؤلفه‌ها، مبانی و روش‌های مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص) در مجموعه نیروهای مسلح و دلالت‌های آن در جهان معاصر.
- ۴- پرداختن به سایر مؤلفه‌ها و ویژگی‌های مدیریت نظامی پیامبر اکرم (ص) در تحقیقات آتی دانشجویان همچون شجاعت و دلیری؛ رازداری؛ یکسان نشمردن دشمنان؛ رعایت اخلاق اسلامی؛ اشداء علی الکفار رحماء بینهم و دلالت‌های آن در جهان معاصر.

قدردانی

در پایان از آقای دکتر علی آقا صفری به دلیل راهنمایی‌ها و ارشادات گرانقدرش در طول پژوهش اینجانب، سپاسگزاری می‌نمایم.

منابع

- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی. (۱۳۷۶). *تفسیر روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن ج ۵*، آستان قدس رضوی: مشهد
- امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، سیدعلی، بیانات مقام معظم رهبری، قابل دسترسی در: سایت‌های Leader. ir و KHAMENE. IR.
- امین غیور نجف‌آبادی، عباس چهاردولی، و یعقوب زهدی‌نسب. (۱۴۰۰). *الگوی راهبردی فرماندهی و مدیریت تراز انقلاب اسلامی در نیروهای مسلح مبتنی بر اندیشه امامین انقلاب اسلامی*، فصلنامه علوم و فنون. شماره ۲۳.
- بدیع‌زادگان، الهه سادات. (۱۴۰۲). *جایگاه گفتمان صلح در دیپلماسی اسلامی*، پایگاه خبری و تحلیلی اصناف.
- بشریه، حسین. (۱۴۰۲). *جامعه‌شناسی سیاسی*، تهران: نشر نی.
- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار بسیجیان، ۱۳۸۵/۰۱/۰۶
- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۷۹/۰۲/۲۳
- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در خطبه‌های نماز جمعه، ۱۳۷۰/۰۷/۵
- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۸۰/۰۲/۲۸
- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار کارگزاران حج، ۱۳۷۶/۱۲/۱۳
- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار کارگزاران حج، ۱۳۸۵/۰۵/۳۱
- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار کارگزاران نظام و سفرای کشورهای اسلامی در سالروز عید، ۱۳۸۵/۰۵/۱۳۱
- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار کارگزاران نظام و سفرای کشورهای اسلامی در سالروز عید مبعث، ۱۳۷۶/۱۲/۱۳

- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۹۶/۰۹/۱۵
- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی و جمعی از مسئولان نظام، ۱۴۰۰/۰۸/۰۲
- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در سالروز عید سعید مبعث، ۱۳۸۸/۰۴/۲۹
- جرجانی، حسین‌بن‌حسن. (۱۳۹۶). تفسیر جلاء الأذهان و جلاء الأحزان، ج ۱۰، سوره الصف/آیات ۴ تا ۵، ناشر سفیر اردهال.
- جوادی آملی. (۱۳۹۲). تفسیر سوره مبارکه احزاب.
- درویشی، سید رضا. (۱۳۹۲). بررسی مدیریت نظامی حضرت داود (ع) از دیدگاه از دیدگاه قرآن و روایات، فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت نظامی. ۱۳(۵۱): ۱۶۷-۲۰۴.
- دفاع اطلاعاتی (جنگ اطلاعات)، دانشگاه فردوسی مشهد، قابل دسترس در: <https://vpr.um.ac.ir/index.php/fa/intelligence-defense>
- راقدی، محمد بن عمر. (۱۳۶۹). مغازی، تاریخ جنگ‌های پیامبر، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، ج ۲، تهران: مرکز دانشگاهی.
- رشیدزاده، فتح‌الله. (۱۳۸۳). ویژگی‌های فرماندهان آینده، همایش راهکارهای ارتقای کیفی دانشگاه‌های نیروهای مسلح.
- رشیدزاده، فتح‌الله. (۱۳۹۰). منش و رفتار فرماندهی، ج ۱، تهران: انتشارات دانشگاه افسری امام علی (علیه‌السلام).
- رضایی، محسن؛ رشید، غلامعلی و پوردستان، احمدرضا. (۱۳۹۹). مؤلفه‌ها و ویژگی‌های فرماندهی و کنترل هوشمند در صحنه نبرد. فصلنامه علوم و فنون نظامی. ۱۶(۵۴).
- روحانی، سید سعید. (۱۳۸۷). تاریخ اسلام در آثار شهید مطهری، ج ۱، دفتر نشر معارف، چاپ پنجم.
- سایت ویراک. (2022-10-14). استارت‌آپ‌های نظامی: نقش بی‌بدیل آن‌ها در نوآوری و تکنولوژی نظامی، قابل دسترس در: <https://viracc.ir/military-startups>
- سبحانی، جعفر. (۱۳۸۰). فروغ/ابدیت، جلد ۱ و ۲، چاپ هفدهم.
- سخنرانی نوروزی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۹/۰۱/۰۳

- ۱۲۳ سن تزو. (۱۳۸۹). آیین وقواعد رزم، مترجم محمد هادی مؤذن جامی، تهران: مؤسسه نشر شهر.
- سید قطب، ابراهیم حسین شاذلی. (۱۳۷۸). تفسیر فی ظلال القرآن، ترجمه مصطفی خرم دل، ناشر: احسان.
 - شاهقلیان، رضا. (۱۳۹۹)، مؤلفه‌های مدیریت نظامی و فرماندهی پیامبر اکرم، فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های دفاعی. سال ۱۹، ش ۸۷: ۱۷۰-۱۴۵.
 - شرح حدیثی درباره سیره مردمی پیامبر اعظم در ابتدای جلسه درس خارج فقه، ۱۳۹۸/۱۰/۰۳
 - شریف لاهیجی، محمد بن علی. (۱۳۹۰). تفسیر شریف لاهیجی، ج ۴، تهران: انتشارات علمی.
 - صفری، علی آقا. (۱۳۹۹). بررسی و نقد مکتب مدیریت اقتصادی از منظر قرآن، رساله دکتری گروه قرآن و علوم انسانی گرایش «مدیریت»، جامعه المصطفی العالمیه (مجتمع آموزش عالی قرآن و حدیث، مدرسه عالی قرآن و علوم).
 - صمیمی، مهدی. (۱۳۹۷). کشف و احصاء عوامل مؤثر بر نوآوری در یگان‌های نظامی. فصلنامه آینده‌پژوهی مدیریت. ۲۹ (۱۱۵).
 - طباطبایی، محمد حسین. (۱۳۸۵). المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه ناصر مکارم شیرازی و دیگران. جلد ۱۸، چاپ ۷.
 - طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۵۹). تفسیر مجمع‌البیان، ترجمه احمد بهشتی تهران: فراهانی.
 - طرهانی، فرزاد (۱۳۹۵). سازوکارهای انتقال دانش در فرآیند نوآوری سازمان. انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
 - علیان‌سب، سید حسین. (۱۳۹۴). شیوه پیامبر اکرم (ص) در مدیریت روانی جامعه اسلامی، دو فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اسلام و روان‌شناسی. ۹ (۷۸): ۵۵-۱۶.
 - فرقانی، جمشید و امکانی، مصطفی. (۱۳۸۱). دانش نظامی عمومی، تهران: انتشارات معاونت آموزش نزاجا.
 - فقهی، عبدالهادی و لزگی، علینقی. (۱۳۹۳). مؤلفه‌های بینشی و روشی مدیریت نظامی نهج البلاغه، بصیرت و تربیت اسلامی. ۱۱ (۲۹): ۲۰-۱.
 - قرائتی، محسن. (۱۳۸۳). تفسیر نور، محسن قرائتی، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم
 - قرآن کریم (در ترجمه‌های مختلف)

- قوانین مربوط به ماه‌های حرام، دایره‌المعارف طهور، قابل دسترس در: <https://tahoor.com/FA/Article/>
- کاشانی، فیض. (۱۳۷۹). تفسیر الصافی، ج ۴، ناشر: کتابخانه صدر.
- کاشفی، حسین بن علی. (بی‌تا). تفسیر حسینی (مواهب علیه)، ترجمه شاه ولی‌الله محدث دهلوی، کتاب‌فروشی نور: سراوان.
- کرباسی، منصور، منصوری، سعید، و قهرمانی نژادشایق، بهاء‌الدین. (۱۳۹۸). مطالعه تطبیقی رعایت اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم (ص) و جهان معاصر (قرن بیست و یکم). مدیریت نظامی، ۱۹(۷۵): ۱۴۱-۱۶۷.
- گلشن فومنی، محمدرسول (۱۳۷۹) جامعه‌شناسی سازمان‌ها، تهران: نشر دوران.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۴). جامعه‌شناسی، نشر نی.
- لزگی، علینقی و صافحیان، محمد و مجد جعفری، رسول. (۱۳۹۹). مولفه‌های آمادگی دفاعی فرماندهی و مدیریت نظامی در نهج البلاغه با تاکید بر سرمایه انسانی، فصلنامه مدیریت نظامی. ۲۰ (۷۹): ۱۴۴-۱۱۵.
- متولی، عبدالله و بهرام‌نژاد، محسن. (۱۳۹۳). بازشناسی الگوهای جنگ روانی در نبردهای پیامبر اکرم (ص)، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌نامه تاریخ اسلام. ۴ (۱۳): ۸۹-۱۱۲.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مورهد و گریفین. (۱۳۷۹). رفتار سازمانی، ترجمه سید مهدی الوانی و غلامرضا معمارزاده، چاپ چهارم، تهران: انتشارات مروارید.
- نهج البلاغه
- نیک‌پور، امین، پوررشیدی، رستم، و نویری آیدیشه، سمیه. (۱۳۹۳). تبیین مبانی رفتار سازمانی در سیره نبی اکرم (ص). مدیریت در دانشگاه اسلامی. ۳(۲): ۱۹۹-۲۲.